

Дмитро Блажейовський

**УКРАЇНСЬКІ ЦЕРКОВНІ УНІЇ:
КОНСТАНТИНОПІЛЬСЬКА, РИМСЬКА
І МОСКОВСЬКА**

Відбитка із:
Записки Наукового Товариства ім. Шевченка

т. 205
У ПОШУКАХ ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ

Нью Йорк - Париж - Сідней - Торонто
1987

Дмитро Блажейовський

УКРАЇНСЬКІ ЦЕРКОВНІ УНІЇ: КОНСТАНТИНОПІЛЬСЬКА, РИМСЬКА І МОСКОВСЬКА

1. ВСТУП

diasporiana.org.ua

У цій розвідці є спроба розглянути три українські церковні унії, константинопільську, римську і московську з українського національно-державного зору, чим вони були корисні для українського народу, для вироблення і втримання церковної і національної ідентичності та для інтернаціональних релігійних, культурних і політичних зв'язків. Розглядаючи три українські церковні унії, не є на меті стверджувати хто має рацію у справі Божої родини, хто від кого походить, ні хто має право та від кого його дістав керувати українського Церквою, чи папа, чи константинопільський патріарх, чи московський та до котрої повинні українці належати, щоб дістатися до неба і спасти свою безсмертну душу.

Релігія відігравала важливу роль у житті кожного народу, в'язала його в одну цілість і творила моральну базу для розвитку держави і для створення національної ідентичності. Єгипетська релігія була релігією єгиптян, сирійська — сирійців, грецька — греків, римська, — релігією римської імперії. Хто не визнавав даної релігії, був свого рода чужинцем у власній державі. Навіть у римській державі, яка виглядала толерантною до всіх релігій, створила з часом свою римську релігію, а саме культ імператорів. Тому що християни не хотіли визнавати цієї релігії, їх переслідувано і мучено.

Українці в доісторичних часах не створили цілостної держави, не витворили своєї власної віри. За Руриковичів до Володимира був Перун,

Дажбог і інші боги, але вони не були виключно українські, не мали великого впливу на формування української ідентичності. Володимир хотів зробити Перуна центральним богом Київської Русі, але змінив думку і проголосив християнську віру державною релігією свого київського князівства. цієї ж Київської Русі, що охоплювала тоді теперішніх українців, білорусів і росіян.

Християнство за часів Володимира хоч не було розбите на двоє, було однак вже яскраво поділене на дві частини від часів Фотія. Він перший виступив з поділом, зібравши все разом, не що об'єднувало, а що різнило Схід і Захід, цебто Східню Церкву і Західну, Константинопільську (грецьку) Церкву і Римську (латинську), за тим стояв культурний і політичний поділ, грецька культура і латинська, візантійське (грецьке) цісарство і римське (Франко-німецьке). Східна (грецька) Церква стала національною церквою візантійського цісарства, а Західна стала до певної міри національною церквою західного цісарства. На Заході цісар мав тільки деякий час вплив на Церкву. Коли приміром княгиня Ольга хотіла до Києва єпископа, то звернулася до німецького цісаря. Папи однак були незалежні від цісаря і від політичної влади різних королів і князів, що поорганізували держави побіч цісарства, тому могли розвинути у них національні церкви, як приміром Польська Церква, залежні прямо від Риму, і то тільки релігійно. У Східній Церкві візантійський цісар мав домінуючий голос у всіх релігійних справах. Принявши церковну залежність від Константинополя, Київська Церква стала залежна не тільки від константинопільських патріархів, але і від константинопільських імператорів. Творіння національної Церкви у Києві не було у релігійнім, національнім і політичнім інтересі греків. Вони хотіли мати у Києві свою колонію і не хотіли допустити через понад двісті років, щоб у Києві були митрополитами українці та щоб сформувалася національна Церква.

Тому за весь час до Берестя (1596) на протязі понад шістьсот років у українців не було своєї „української віри”. Була за той час „грецька віра”, або „православна віра”, одна, спільна до Флорентійської унії (1439), згідно до дефінітивного розділу Київської митрополії (1458), для українців, білорусів і москалів, а потім для українців і білорусів. З упадком української держави в Україні і в Білорусі зачато уживати терміну „руська віра” у протиставленню до польської (латинської), але термін „грецька віра” переважає у документах берестейської доби. У козацьких часах, цебто від створення теофанівсько-конашевичівської москвофільської ієрархії, коли Москві вдалось при допомозі грека Теофана і українських, галицьких москвофілів Борецького, Копиньського, Копистянського і спілки, переважно колишніх членів

субвенціонованого Москвою львівського ставропігійного братства, заангажувати Конашевича і зорганізовану козацьку силу на оборону грецько-московських інтересів в Україні проти всіх тих, що орієнтувались в Україні не на Москву, а на Рим і на Захід. Тоді то й було спопуляризовано назву „православна віра”, правдоподібно під впливом Москви. Москві створили по Флорентійській унії свою власну Московську Православну Автокефальну Церкву, яка на деякий час, на їх думку, була одинока правдива, „православна”. Ця Церква стала національною церквою, церквою московської держави, залежною у всім від московського царя.

Українці, константинопільські уняти, не створили своєї власної української національної Церкви, яка б різнилася від грецької, а особливо від московської. Можливо, що по 1620 р. розвинулася б українська національна Константинопільсько-уніятська Церква. Могила дав почин, але він жив недовго і по його смерті Москва опанувала Київ політично у 1654 р., а релігійно у 1686 р. і знищила все, що могло мати український національний характер та поступово, русифікувала. По переході Києва під Москву, Галичина стала спадкоємницею Києва і втримала по сьогодні київські традиції і київський обряд. А Константинопільсько-уніятська Церква, яка до 1686 р. ідентифікувала себе з Грецькою Церквою, перейшовши на унію з Москвою, з'ідентифікувала себе з Московською Церквою.

Що до римських уніятів, які відсепарували свою Церкву і від Грецької, і від Московської, і від Польської, втримали свою організаційну цілість, зберігли київську ієрархічну тяглість (єпископські свячення) і тяглість київського обряду та адміністративну єдність від 988 р. Її київське продовження, це галицька митрополія, а тепер Верховне Архієпископство. Ця Римсько-уніятська Церква на Замойській синоді устabilізувала продовження київського обряду та своє право на обрядову і юридичну незалежність від грецької, московської, польської та латинської Церков і заявила юридичну залежність від Римського Архієрея, як голови Вселенської Христової Церкви. Маючи п'ять чисто українських єпархій (володимирську, львівську, луцьку, перемиську і холмську), дві мішані (київську і пінську) та одну тільки білоруську (полоцьку), ця Церква від Замойського синоду стала як Київська митрополія і по нині є, тепер як Верховне Архієпископство. Українською Національною Церквою.

Слова: унія, уніят і уніятський вживають греки, росіяни та їх сателіти у негативному значінні. Однак історично ці слова означають церкву, чи групу людей, які пішли на злуку (унію) з другими церквами. У нашій випадку це означає Київську Церкву та українців, які пішли на

унію з Константинополем, Римом, та Московією, на юридичну залежність від Константинополя, Риму, та Москви, і у тім сенсі вживаються у цій розвідці.

2. ЛЬВІВСЬКИЙ МОСКОВСЬКО-УНІЯТСЬКИЙ СИНОД

У 1946 р. відбувся організований червоною Московією так званий „Львівський собор”, який є нічим іншим як Львівським московсько-уніятським синодом і так треба його називати. На ньому було розголошено, що зрадники рідної віри — римські уніяти вирішили повернути до своєї рідної віри, до віри батьків, до „православної віри” і злучитися з православною Московією.¹ Іншими словами, вирішили покинути Рим і піти під владу московського патріарха, злучитися або піти на унію з Московією, до якої ніколи не належали. Уніяти, тобто римські уніяти, зрадники віри предків, за старанням Червоної Москви офіційно зникли на рідних землях. Хто з духовенства не бажав вернутися до „православної рідної віри”, пішов до Сибіру, а вірні одержали „рідну православну ієрархію”. Те, що не змогла зробити царська Москва, осягнула комуністична Москва, на вернула зрадників віри предків на „рідну православну віру”.

Термінологію про уніятів, про зраду рідної православної віри та про римських уніятів — зрадників „рідної віри”, не створила Москва, ні перша почала її уживати і не одиноким використовує. Цю термінологію впровадили греки по Флорентійській, а на Україні по Берестейській унії. Українське константинопільсько-уніятське духовенство, українська шляхта, українські братства, козаки, гайдамаки та різні малороси її уживали, а росіяни використали для своїх імперських потреб. Терміни: „православні”, „уніяти”, і „зрадники рідної віри” уживані так щиро і щедро греками, росіянами і їх сателітами та недавнім Львівським московсько-уніятським синодом, вимагають деякого пояснення.

3. „ПРАВОСЛАВНІ”

Слова „православ’я” і „православний” поширилися у візантійській імперії, а особливо у Константинополі, в часі внутрішньої боротьби у Візантії за почитання ікон. Хто був за ікони, уважався православним,

хто ж був проти них, вважався єретиком. Завдяки імператриці Теодорі, перемогли ті, що були за почитання ікон і на синоді в Константинополі у 843 р. запроваджено свято перемоги, яке названо Неділею Православ’я. У боротьбі брала участь тільки Східня Церква і цей термін став згодом питомий для цілої Східньої Церкви, яка повернула знову до почитання ікон, і тим самим до правдивої віри. Цей термін почав поводити означати східний обряд і Церкви зі східним обрядом. Такий стан тривав до Флорентійської унії, тобто до 1439 р.

На Вселенському соборі у Флоренції посвячено і страчено найбільше часу на дискусію про походження Святого Духа, чи він походить від Отця, чи від Отця через Сина, чи від Отця і Сина. Імператор поспішав, щоб дійти до якоїсь згоди і закінчити собор та почати організувати, спільно зі Заходом, оборону Константинополя і рештки захитаної Візантійської імперії. Західні держави не хотіли проливати свою кров в обороні тих, для яких дискусія про походження Святого Духа були важливіші, ніж оборона їхньої столиці Константинополя, Візантійської держави та незалежного існування.

Під натиском імператора греки підписали на Флорентійським соборі унію.² Це була правдива унія, в якій дві Церкви, західня-латинська і східня-грецька отримали свою спадщину, визнаючи, що є тільки один глава над обома Церквами і ним є Римський Папа. Щодо правди віри про походження Святого Духа, обидві Церкви погодилися, що вислови „від Отця через Сина” і „від Отця і Сина”, — це те ж саме. Дискусія на цій закінчилася і, виглядало, що настане згода. Згоди однак не було, бо греки повернувши з Флоренції, почали дискусію, тим разом не про походження Святого Духа, а про примат, тобто про першенство Римського Папи. Почалася внутрішня боротьба серед самих греків. Хто був проти правди про примат, уважався „православним”, а кожний, хто був за приматом, називався зрадником рідної віри, або уніятим. Термін „православний” засвоювали собі ті, що були проти Риму. Це були ті, що, за їхніми словами, воліли бачити у Константинополі радше турецький турбан (і тим самим упадок Константинополя), чим признати першенство Римові.³ Константинопіль упав і упала Флорентійська унія, а тим самим згода між Заходом і Сходом серед греків була похована.

У Києві і в Україні та Білорусії не було ніякої реакції проти

² Так твердили і ще твердять більшість греків і усі москалі. Примір. МАКАРІЙ, *Історія Русской Церкви*, Спб 1886, т. 5, ст. 360-370.

³ Так мав говорити між іншими Геннадій Схолярій, якого турки опісля, по заняттю Константинополя, зробили константинопільським патріархом (1454-1457).

¹ Акти цього синоду видала Москва під наголовком: *Діяння Собору Греко-католицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946*, Львів 1946.

Флорентійської унії.⁴ Росіянин Аскоченський про це пише, що „прибуття відступника (митрополита Ісидора) до Києва було урочистим для нього: духовенство зустріло Ісидора як єдиного митрополита всіх російських єпархій, зовсім не соблазняючись тим, що перед ним несли латинський хрест”.⁵ Опозицію створив тільки московський князь і ті єпископи, що були в московському князівстві. Ісидор, київський, митрополит — грек, що був тоді митрополитом також для Московії і у Флоренції підписав унію, поїхав з України і Білорусії до Москви. Росіяни у питанні про походження Святого Духа і примат не дискутували, бо замало знали, про це, але звернули увагу на обряд, до якого звикли. Митрополит Ісидор вступаючи до Москви, казав „нести перед собою, на знак згоди, латинський хрест”, а в літургії поминав ім'я Римського Папи.⁶ Скінчив він цей свій виступ у в'язниці. Звідти, при першій пригожій нагоді, утік і залишив Москву та, не затримуючись ні в Україні, ні в Білорусії, повернувся у 1441 р. до Риму, а потім у 1453 р. брав участь в обороні Константинополя. Факт, що він, будучи київським митрополитом, не журився ні Києвом, ні Україною і сидів у Римі, вказує про його грецьку недбайливість про українську Церкву, Київ та Україну в цілому. Остаточно у 1458 р. він зрезигнував, а папа Пій II (1458-1464) назначив київським митрополитом, болгарина по походженню, Григорія і віддав під його владу Київ і єпархії: Володимир, Галич, Луцьк, Перемишль, Пінськ, Полоцьк, Смоленськ, Холм і Чернігів (Брянськ), отже цілу Україну і Білорусь, і тим самим поставив розподіл між Києвом і Москвою, бо вилучив з списку Москву і московські єпархії.⁷ Римові завдячує Київська митрополія, що її вже тоді не опанувала Москва,⁸ яка у 1448 р. вибрала власного митрополита Йону і створила власну Московську Православну Автокефальну Церкву, а в 1589 р. встановила у себе Московський патріархат.

Київські митрополити між 1458 і 1596 рр. хиталися між Римом і Константинополем, продовжували уживання терміну „православний” в значінні східного обряду і далі уважали себе грецької віри чи

православними. Щойно по Берестю термін „православний” зачав набирати тогочасне грецьке значіння проти примату, бо у цім сенсі росіяни і греки спопуляризували його в Київській митрополії. Цей термін далі уживали і ті, що у Берестю перейшли під юрисдикцію Риму. Але щоб не вносити мішанини, деякі римські уніяти зачали це слово пропускати у літургічних відправах і у практичному вжитку. Однак у римським виданні літургічних книг в часі другої світової війни його знову впроваджено у літургічні книги, розуміється, у первіснім значінню — правдивої віри, що до почитання ікон та східнього обряду, а не з точки зору юрисдикції константинопільського, московського чи іншого патріярха або автокефалії. На ватиканським радіо, однак, у богослуженнях передаваних в Україну, слово „православний” пропускається на виразне бажання українців в Україні, тому що там уважається православна віра московською вірою і слово православний і московський це синоніми.

4. „УНІЯТИ”

Слово уніяти позначає тих, хто пішов на злуку з кимсь. У Київській Церкві було три унії: у 1037 р. з Константинополем, у 1596 р. з Римом, а у 1686 р. з Москвою. Унія означає злуку двох рівнорядних, чи рівноправних партнерів. Такою унією була Флорентійська унія, де обидві сторони виступали як рівнорядні партнери. Київська митрополія, однак, у всіх трьох наведених уніях не була рівнорядним, чи рівноправним партнером. Вона всі три рази підлягала під чинсь юрисдикцію. В першій випадку піддавалася під юрисдикцію царгородського патріярха, у другім під римського папу, а у третім під московського патріярха. У всіх трьох випадках це була, стисло кажучи, не унія, а підпорядкування і підчинення Церкви з більшою, або меншою адміністраційною і обрядовою автономією, або взагалі без нічого.

В Бересті 1596 р. київський митрополит Михайло Рагоза разом з єпископами злучилися з Римом, або, іншими словами, підчинили Київську митрополію під юрисдикцію Риму і стали римськими уніятами, а Церква, яку вони провадили, стала римсько-уніятською. Ця Церква від 1037 р. була в злуці з Константинополем, під юрисдикцією константинопільського патріярха, отже в унії з Константинополем і тим самим константинопільсько-уніятською, а українці — константинопільськими уніятами. В Бересті у 1596 р. українська ієрархія і Церква з константинопільсько-уніятської стала римсько-уніятською, а її вірні з константинопільських уніятів стали римськими уніятами. У 1620 р. створено другу Київську митрополію, залежну від Константинополя і цим самим відновлено, чи створено рівнорядну ієрархію в злуці з

⁴ ГОЛУБІНСКИЙ Е., *История Русской Церкви*, Москва 1900, т. 2/1, ст. 450: православные князья литовские... признавали его за своего митрополита”; Там же, ст. 444-452: Ісидор прожив в Україні і Білорусі цілий рік без ніяких клопотів.

⁵ АСКОЧЕНСКИЙ В., *Киев*, Спб 1856, ст. 23.

⁶ *Полное Собрание Русских Писмописей (ПСРЛ)*, т. 6, ст. 153-154.

⁷ ПСРЛ, т. 6, ст. 319-320. WELYLYKYJ A., *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, Romae 1953, I. 145-147.

⁸ ГОЛУБІНСКИЙ Е., *История Русской Церкви*, Москва 1900, т. 2/1, ст. 503-505.

Константинополем, отже константинопільсько-уніятську. Коли в 1686 р. ця друга митрополія перейшла від Константинополя під Москву, стала з константинопільсько-уніятської московсько-уніятською, а її вірні московськими уніятами. Всі три Церкви, чи константинопільсько-уніятська, чи римсько-уніятська, чи московсько-уніятська продовжували далі уживати у літургії слово „православний”. У висновку ми маємо три православні уніятські Церкви: Православну Константинопільсько-уніятську, Православну Римсько-уніятську і Православну Московсько-уніятську.

Коли беремо до уваги історію трьох українських церковних уній, то не можемо це відокремити від історії українського народу, бо ці різні унії творили різні Церкви, які мали вплив на історію українського народу. Кожна з трьох уніятських Церков мала вплив не тільки на релігійне виховання, але і на долю українського народу і приносила для цього народу більшу або меншу користь, або шкоду. Щоби оцінити їх національну вартість і користь, чи шкоду, треба розглядати, що вони давали і дають для українського народу, його культури, для вироблення ідентичности та інтернаціональних зв'язків з другими Церквами і народами, зважаючи на вартість тих цих зв'язків. Одночасно треба перевірити, чим ці Церкви були самі по собі та чи дали щось для вироблення Української Національної Церкви, для розвитку її обряду і її особистості, як адміністративної одиниці, та для зв'язків з іншими церквами і культурним світом.

5. „ЗРАДНИКИ РІДНОЇ ВІРИ”

Що до питання „рідної віри”, „віри батьків”, „прадідної віри” і її зради, то це досить скomплікована справа, бо не знати, або тяжко сказати, котра є рідна віра, віра батьків і прадідів, і коли та хто цю віру „зрадив” і яку. Рідна віра, прадідна віра, віра наших предків — це віра в Перуна, Дажбога, Волоса і інших. Цю віру „зрадила” Ольга а опісля Володимир. Ольга сама „зрадила” і на тім скінчилося, а Володимир не тільки „зрадив”, але ще переконав чи змусив до „зради” тої прадідної віри весь український нарід. Нестор це гарно описав, як Володимира переконали греки, що тільки вони і Константинопіль мають правдиву віру.⁹ Чи переконаний греками, чи з державних рацій Володимир „зрадив” батьківську віру і наказав кинути в Дніпро Перуна, до якого недавно молився він сам і весь український нарід. Це була зрада,

⁹ *Іпатський літопис* (Іпат) 6494 (986), ПСРЛ 2², 73-92; 95.

правдива зрада, прадідної віри, але вартість чи шкоду тої „зради” треба розглядати не тільки під кутом особистого погляду, часто неправильного, неначе все що було, що старе, що традиційне — це найкраще і не змінне, але також взяти до уваги потреби українського народу. Большевицька велика енциклопедія, видана атеїстами (і тому не можна казати про прихильність її до християнської віри), написала, що прийняття християнства Володимиром мало позитивний вплив на розвиток Київської Русі і на піднесення культурного рівня українського, білоруського та російського народів та на поширення зв'язків з іншими тодішніми культурними народами і на зміцнення Київської держави.¹⁰ Тим самим „зраду” Володимира батьківської віри не можемо уважати зрадою, а радше релігійним, культурним і політичним кроком для добра Київської Русі і для української київської держави та українського народу.

Чи Володимир підпорядкував нашу Київську Церкву Константинополеві, це питання є не розв'язане і його тяжко розв'язати, бо не маємо документів. Церква офіційно створена Володимиром, була правдоподібно автокефальною, від нікого незалежною, або у крайнім випадку залежною від Болгарії,¹¹ яка в тім часі була незалежна від Константинополя. В усякому разі, виглядає, що наша Церква не за Володимира, а шойно за Ярослава Мудрого стала константинопільсько-уніятською у 1037 р., коли Ярослав Мудрий установив у Києві митрополію,¹² залежну від Константинополя, і віддав її грекам на понад шістьсот років, аж доки греки не відпродали Москві її у 1686 р. Першим київським грецьким митрополитом став грек Теопемпт і так його як першого ставить визначний московський церковний історик Строев.¹³ Тому, якщо говоримо про унію як „зраду”, то цю „зраду” поповнив Ярослав Мудрий, коли підпорядкував Київську Церкву Константинополеві і став батьком Константинопільсько-уніятської Церкви і константинопільського уніятства, бо була це „зрада” української автокефалії або унії з Болгарією, чи з кимсь іншим. Коли в 1596 р. українська ієрархія перейшла від Константинополя до Риму, то стала „зрадницею” Константинополя і константинопільсько-грецької

¹⁰ Большевицька Советська Енциклопедія, Москва 1957, т. II, 361.

¹¹ ПРИСЕЛКОВЪ М. Д., *Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси*, Спб 1913, ст. 36, ТОМАШВСЬКИЙ С., *Вступ до історії Церкви на Україні*, у „*Записки ЧСВВ*” 4 (1931) 1-2, 81-82.

¹² *Inat* 6545 (1037), у ПСРЛ 2², 139. *Inat* 6547 (1039), у ПСРЛ 2², 141.

¹³ СТРОЕВЪ П., *Списки ієраховъ и настоятелей Россійскія Церкви*, Спб 1877, 1, 1.

залежності. Таким самим „зрадником” Константинополя став київський митрополит Гедеон Четвертинський у 1685 р., коли залишив Константинопіль, поїхав до Москви і присяг послух московському патріярхові без попередньої згоди Константинополя. Зрадниками є також усі українські автокефальники, бо „зрадили” Москву, чи Константинопіль, чи Рим і створили свої автокефальні Церкви. Без сумніву за релігійних зрадників їх уважає Москва і греки та інші, бо на релігійні з'їзди та спільні відправи їх не запрошують.

6. ХРИСТІАНСТВО В УКРАЇНІ ДО 988 РОКУ

Що християнство існувало на національних українських територіях від апостольських часів, про це нема сумніву. Що святий Андрей був на київських горах, на це нема доказу. Є тільки дуже пізня легенда з XI чи XII століття. Він був однак місіонером над Чорним Морем серед „скитів” і у Крими — це загально прийнятий факт. Що папа Климент помер засланий у Крим, це також факт. Що папа Климент не сидів у Крими зі зложеними руками, це більше як правдоподібно. Отже початок християнства на теперішніх українських землях сягає до апостольських і безпосередньо поапостольських часів, коли не було не тільки константинопільського патріярха з його екуменічними грецькими претензіями до Києва, але навіть не було самого Константинополя. Москви також тоді ще не було. Рим тоді існував, однак у тім часі питання примату, цебто першенства єпископа Риму, патріярха Риму і Заходу та голови всього християнства хоч догматично було признаване, однак не було докладно канонічно спрецизоване та централістично примінене в практиці в адміністративному сенсі, як це сталося чи розвинулося у середньовіччі. Тому виникає питання, від кого ця первісна Церква на наших землях залежала, хто святив єпископів і мав право святити чи призначувати та, взагалі, як це християнство на українських землях було зорганізоване від початків, а особливо від часу, як на політичній арені починають виступати русичі як нація, а Київська держава як Русь.

Перша згадка про християнізацію русинів, і що їм післано єпископа, походить від патріярха Фотія. Він у двох своїх бесідах і у своїм окружнім листі згадує, що несподівано з'явилися під мурами Константинополя русини і що тільки чудом врятувало Константинопіль від правдоподібної капітуляції.¹⁴ У згаданому листі він додає, що все скінчилося для греків добре та що русинам післано єпископа, який мав їх навертати і

¹⁴ ГОЛУБІНСКИЙ Е., *История Русской Церкви*, Москва 1904, 1², 50-52.

рівночасно, політично зробити з них покірних виконавців волі Константинополя. Отже, зробити з них „зрадників” прадідної віри, правдоподібно віри в Перуна, а рівночасно зробити їх національними зрадниками своєї самостійності і стати константинопільськими васалами. Фактом є, що християнство починається у нас з власним єпископом правдоподібно по поході на Константинопіль у 860 р. Облога Константинополя, лист патріярха Фотія і вислання для Русі єпископа — це факти. Докладніша дата і що це був Аскольд, київський князь, та що єпископа післано до Києва і що частина людей навернулася — висновки і цього, як каже Грушевський, нема причини відкидати.¹⁵ Що в Києві було християнство перед 988 р., це певне з договору Ігоря з греками.¹⁶ Що Ольга практикувала у Києві християнство, це очевидне.

Як були християни в Київській Русі до 988 р., то була якась ієрархія. Від кого вона приходила, та чи була самостійна, щось в роді Кипру чи Грузії, або чи була від когось залежна, над тим дискутують історики. Деякі кажуть, що була зв'язана з Константинополем, але на це нема доказів, бо крім згадки у листі Фотія, грецькі джерела мовчать і мовчать навіть про хрещення Київської Русі і Володимира та про часи Володимира. Якби греки мали діло з християнством у Києві, то дивне було б, щоб десь не згадали. Греки не були аж такі скромні в історії. Достатньо взяти під увагу Болгарію, про яку греки писали і обстоювали своє вмішування у болгарські релігійні і національні справи. Або як у своїй церковній політиці поступили у нас по виборі митрополитом українця Кліма Смолятича. Його усунули, зневажили, а князя Ізяслава, що причинився до вибору, прокляли.

7. КИЇВСЬКА ЦЕРКВА У РОКАХ 988-1037.

В 1988 році будемо відзначувати святочно тисячоліття установлення християнства державною релігією Київської Русі. Дата про хрещення в 988 р. і подробиці з тим пов'язані є у літописі, що його зредагував Нестор десь біля 1110 р., бо на цім році закінчується перша редакція. Хоч Нестор дуже гарно описує події в Корсуні, враз з хрещенням Володимира, з усіма подробицями¹⁷ і потім загальне торжественне хрещення усіх в Києві,¹⁸ однак виглядає, що вже за Нестора не було певности, де був хрещений сам Володимир особисто і

¹⁵ ГРУШЕВСЬКИЙ М., *История Украины-Руси*. Нью Йорк 1954, 1, 394; 402; 408; 511.

¹⁶ *Ипат* 6453 (945), у ПСРЛ 2², 41-42.

¹⁷ *Ипат* 6496 (988), у ПСРЛ 2², 96-101.

¹⁸ *Там же*, 101-105.

хто його хрестив. У своїм літописі Нестор вправді подає Корсунь, але додає, що деякі думають, що Володимир був хрещений у Києві, а деякі, що у Василькові коло Києва,¹⁹ де була його побічна резиденція. Мимо всіх докладних подробиць про Корсунь і про саме хрещення людей, Нестор не подав з якоїсь незрозумілої причини те, що цікавить істориків і до певної міри кожного інтелігентного українця, хто хрестив людей, звідки прийшли проповідники вчити і приготувляти людей до хрещення, хто установив ієрархію і від кого вона була залежна та як була zorganizована за Володимира і за Ярослава Мудрого до 1037 року Київська Церква, що охоплювала в ті часі територію трьох теперішніх слов'янських народів: українців, білорусів і росіян. Нестор подає, що Ярослав Мудрий збудував у 1037 р. у Києві св. Софію і установив митрополію та що митрополит Теогност поблагословив св. Софію.²⁰

Виникає питання, чому Нестор, монах Яків і другі не писали про час перед 1037 р. Відповідь проста. Виглядає, що про часи до 1037 р., до створення митрополії, не було документів за Нестора, ні по Несторі ніхто їх не знайшов. Дуже правдоподібно, що хтось, в чийому це було інтересі, понишив все про християнство у Київській Русі до 1037 р., щоб не було вістки про київську автокефалію, чи про унію і залежність від Болгарії, а пустив в обіг відповідні легенди, записані у Нестора, які рязяче вказують на своє джерело. Володимир розглядає різні віри і посилає послів. Окрім грецької жодна інша віра йому не подобається. Його послі ніде не почувались так добре, як у Константинополі і були там у церкві так захоплені, що не знали, чи вони в небі, чи на землі. Корсунь здобув Володимир не військовою перемогою над греками, але зрадою корсунина Настаса, за вказівкою якого він перетяв водопроводи. Володимир заняв місто, але осліп і прозрів щойно, як його охрестив корсунський єпископ, очевидно грек.²¹

Володимир одержав хрещення від греків і вимушену від греків жінку грекиню „царицу” Анну. У літописі вона цариця (!), а він тільки князь,²² що вимусив вінчання війною і зрадою Настаса. Володимир був не дуже моральною особою, бо під Києвом мав до хрещення два великі гареми зі сотками наложниць до своєї диспозиції, а крім того ще безчестив усюди дівчат і жінок.²³ Завдяки грекам він охрестився і поправився, але хоч

¹⁹ ГРУШЕВСЬКИЙ, 1, 502.

²⁰ *Inat* 6545 (1037), у ПСРЛ 2, 139. *Inat* 6547 (1039), у ПСРЛ 2, 141, *Густинская Лѣтопись*, 6546 (1038), у ПСРЛ 2, 267.

²¹ *Inat* 6496 (988), у ПСРЛ 2, 96-97.

²² *Там же*, 95-96; 101.

²³ *Inat* 6488 (980), у ПСРЛ, 67. ГРУШЕВСЬКИЙ, 1, 504-505.

охрестив свій нарід, святим не став, поки в Києві сиділи один по другім грецькі митрополити, тобто до знищення Києва татарами у 1240 р.²⁴ Його великий гріх був, правдоподібно, що „зрадивши” прадідну віру в Перуна, підтримав у Києві незалежну Київську Церкву і мав зв'язки з „ворогом” Константинополя — Римом і Києва під Константинопіль не віддав. Побудувавши Десятинну церкву, свій собор, віддав її під заряд корсунського зрадника Настаса.²⁵ Перебравши Київську Церкву під свою управу, греки поблагословили щойно збудовану св. Софію і з неї зробили собор, а Десятинну у 1039 р. поблагословили чи переблагословили. У св. Софії потім поховали Ярослава Мудрого і тих, яких уважали за гідних, а Десятинна з мощами Володимира і Ольги лишилася на боці. Документи і вістки про церковні справи пропали, але не пропали торговельні договори Олега і Ігоря з греками.

8. СПРОБА ПОСТАВИТИ НА КИЇВСЬКИЙ МИТРОПОЛІЧІЙ ПРЕСТІЛ УКРАЇНЦІВ У РОКАХ 1037-1240.

Ситуація по 1037 р. досить ясна. Митрополія установлена, прийшов митрополит і розпочав свою діяльність. Що прийшов він з Константинополя, не підпадає під сумнів, бо звідти потім прислали митрополитів одного за другим на протязі двохсот літ до знищення Києва татарами у 1240 р. За весь той час наші літописи занотують тільки два випадки, що була спроба поставити на митрополита місцеву особу, тобто українця. Перший випадок був за Ярослава Мудрого в 1051 р., коли при його активній участі вибрано митрополитом українця Іларіона,²⁶ але правдоподібно не дістав він затвердження з Константинополя, бо у Києві в 1055 р., був вже новий митрополит Єфрем — грек...²⁷ Що до другого митрополита, Кліма Смолятича, то його вибрали полудневі, українські єпископи в 1147 р.,²⁸ але Константинопіль його не признав, а після свого митрополита — грека Константина, що викляв покійного князя Ізяслава,²⁹ який це

²⁴ ГОЛУБІНСЬКИЙ Е., *История канонизации святыхъ въ Русской Церкви*, изд. 2, Москва 1903, ст. 63. ПРИСЕЛКОВЪ, *Очерки...*, 68-79; 303.

²⁵ *Inat* 6545 (1037), у ПСРЛ 2, 139. *Там же*, 6499 (991), 2, 106. *Там же*, 6504 (996), 2, 108.

²⁶ *Там же*, 6559 (1051), 2, 143.

²⁷ *Новг* 2, 6563 (1055), у ПСРЛ 3, 122.

²⁸ *Inat* 6665 (1147), у ПСРЛ 2, 29-30. *Новг* 1, 6657 (1159), у ПСРЛ 3, 10: „ставиль его Изяславъ съ епископы Русскыя области”. Єпископи, що були за: білгородський, володимирський, переяславський, чернігівський і юріївський. Проти були: новгородський і смоленський. Не прийав: ростовський.

²⁹ ПРИСЕЛКОВЪ, *Очерки...*, 388-389; 393.

підтримував. По смерті цей грек — митрополит Константин, став навіть святим Київської Церкви.³⁰ Святим також став новгородський єпископ Нифонт,³¹ що не признав Кліма Смолятича і приїхав назустріч вітати митрополита Константина по усуненню з Києва у 1156 р. митрополита Кліма Смолятича. Усунув його, здобувши Київ, північний ростовський князь Юрій Долгорукий, син Володимира Мономаха, та батько Андрія Боголюбського, що незадовго потім у 1169 р. розграбив, зруйнував і спалив Київ та дістався між блаженних³² московської, а тим самим і Української Московсько-уніятської Церкви. Між князями не було однозгідности і греки робили, що хотіли.

Греки не перебирали в засобах і тому правдоподібно, князі навіть не дуже сперичалися з греками. У справах пробував було спорити Ярослав Мудрий та вислав свого сина Володимира з військом проти греків у 1043 р. Але коли той програв, греки полоненим русинам, братам по вірі і обряді, повиколювали очі.³³ В цьому не було щось нового. Перед тим греки взяли полон 14.000 болгар, також братів по вірі, і обряді і всім їм повиколювали очі, оставляючи на кожних сто одного з одним оком, щоб міг сліпих вести до дому. Це для того, щоб болгари побачили, що на грецьку поблажливість не можуть числити і щоб не противилися їх волі. Як подіلالо це виколення очей русинам у Києві, не знаємо. Ярослав у 1051 р. подбав про вибір священника Іларіона з Берестова на митрополита. Виглядає однак, що греки і тут дали собі раду. Коли потім у 1054 р. помер Ярослав, то хоронило його тільки духовенство,³⁴ а митрополита вже не було.

Грецькі митрополити, виглядає, поступали у Києві також жорстоко. Коли в 1055 р. митрополит Єфрем засудив новгородського єпископа Луку Жидяту на усунення і на замкнення, не провіривши справи, і як за три літа обвинувачення здалося неправдивим, то з волі митрополита клеветникові відтято ніс і обидві руки.³⁵ Лука Жидята мав щастя. Сто літ пізніше київський грецький митрополит судив ростовського єпископа Теодора, то скінчилось це так, що єпископові відрізали язик, викололи очі і відтяли праву руку.³⁶ Не знати, як би то

³⁰ ГОЛУБІНСЬКИЙ, *Історія канонізації...*, 139. День призначений на святкування: 5 УІ.

³¹ Там же, 212. День: 21 ІУ.

³² Там же, 59.

³³ *In pat* 6551 (1043), у ПСРЛ 2², 142: „и слъпиша Руси много”. ГРУШЕВСЬКИЙ, 2, 37.

³⁴ *In pat* 6562 (1054), у ПСРЛ 2², 150. ПРИСЕЛКОВЪ, *Очерки...*, 93-95, 114.

³⁵ *Новг* 2, 6563 (1055), у ПСРЛ 3, 122. Там же, 6566 (1058).

³⁶ *In pat* 6680 (1172), у ПСРЛ 2, 102-103.

скінчилося з нашими єпископами і хто хоронив би наших князів, якби вони підняли були голос по 1037 р. про свою автокефалію чи свій осібний обряд, не слухали та не мавпували сліпо греків.

9. КОНСТАНТИНОПІЛЬСЬКА УНІЯ (1037-1686)

Установивши митрополію, Ярослав Мудрий віддав Київську Церкву і весь її заряд у руки греків. Київська Церква від початку свого існування ще з Володимирових часів до 1037 р. не належала до Константинополя. Перейшовши на злуку (унію) з Константинополем, вона стала константинопільсько-уніятською. Греки з виймком письма і мови накинули Київській Церкві свій обряд, святих, церковне право, свята, пости та своє церковне мистецтво. Київська Церква стала сервілістично-константинопільсько-уніятською Церквою, яка крім Печерської Лаври мало що свого питомого створила, бо за неї думали греки. Одинока Печерська Лавра час-до-часу ставила опір,³⁷ але і вона не здобулася на власний монаший устав, а взяла його від греків. Є дві версії про те: одна, що Теодосій виправив монаха Єфрема до Константинополя по устав,³⁸ а друга, що взяв він його від одного грецького монаха, що приїхав до Києва і жив при київським грецьким митрополитові.³⁹ Лавра не спромоглася на власний оригінальний устав, а змавпувала греків. Постає питання без відповіді, чи не є це грецька фабрикація, що русини не були здібні створити держави без варягів, не могли назвати себе якимсь іменем без варягів, якщо навіть монашого уставу неспроможні були уложити без греків.

Коли при кінці XI століття Печерська Лавра вже більш самостійно стояла без греків, тоді пущено в обгін сфабрикуване життя Антонія Печерського, що Лавра завдячує своїм початком Антонієві, отже грекам. Антоній мав бути монахом Святої Гори, на що нема доказів, та дістати благословення та доручення йти до Києва і розпочати там монаше життя. З благословенням, отже, Святої Гори він мав би заснувати Печерську Лавру.⁴⁰ Життя Антонія з тим грецьким благословенням, правдоподібно, не зробило великого вражіння на

³⁷ ПРИСЕЛКОВЪ, *Очерки...*, 360; 401-405. ЧУБАТИЙ М., *Історія християнства Руси-Україні*, Рим-Нью Йорк 1965, 1, 211.

³⁸ *Печерський Патерик*, Рим 1973, 65.

³⁹ *In pat* 6559 (1051), у ПСРЛ 2², 148.

⁴⁰ *In pat* 6559 (1051), у ПСРЛ 2², 144-147. ПРИСЕЛКОВЪ, *Очерки...*, 242; 248; 250; 264-273; 306.

монахів Печерської Лаври, бо його не зберегли, про канонізацію Антонія не старалися, а натомість була мова про канонізацію Теодосія.⁴¹ Вони ж знали від Нестора, що Теодосій ходив по монастирях, щоб його де прийняли.⁴² Отже в Києві і без греків існували монастирі перед благословенням Святої Гори, а сам Антоній зайшов вже до готової печери, що її викопав без греків і сидів у ній без грецького благословення Іларіон перед своїм вибором на митрополита.⁴³ Теодосій зайшов до Антонія і цей його прийняв. Але не Антоній а Теодосій приєднав більшу скількість кандидатів до монашого життя і розпочав будову монастиря і церкви. За старання ігумена Печерської Лаври Теоктиста князь Ярополк доручив митрополитові Никифорові (1104-1121) вписати Теодосія у Пом'яник Святих,⁴⁴ а про Антонія не було зовсім мови до знищення Києва. Він став святим щойно по 1240 р., або дещо перед тим.⁴⁵ Також Володимир став святим по 1240 р. і то завдяки північним землям Київської Церкви.⁴⁶ Північ, теперішня Московщина, мала більшу ініціативу і була менш сервілістична у відношенні до Константинополя. Не Київ і не українці, а москалі перші відділилися від Константинополя та від греків і в 1448 р. вибрали власного митрополита Йону, створили свою Московську Автокефальну Церкву, спершу як митрополію, а потім як патріярхат. Київ і українці на щось подібне не здобулися.

Хоча завдяки Римові у 1458 р. розділено Київську митрополію і відсепарувано її від Москви і московських епархій, вона однак ні залишилася при Римові, ні створила власної Київської Автокефальної Церкви, як це зробила Московська Церква, а пішла далі під зверхність Константинопольської Грецької Автокефальної Церкви. Грецькі автокефальні патріярхи, антіохійський, константинопільський і ерусалимський, по дорозі до Москви по „милостинню”, чи з Москви з московськими грішми, і, правдоподібно, з московськими інформаціями та інструкціями відносно України, почали занадто вмішуватися у внутрішні справи Київської Церкви і ширити анархію творенням ставропігій, виключаючи братства з юрисдикції Київської Церкви і

українських єпископів. Це було одною з причин,⁴⁷ що Глава Київської Церкви з більшістю єпископів перейшов у Бересті 1596 р. під зверхність Риму, з унії з Константинополем, і з Константинопільською Грецькою Автокефальною Церквою на унію з Римом і Римською Вселенською (Католицькою) Церквою. Тоді частина українців з константинопільських уніятів стала римськими уніятами, а друга частина позістала з різних причин, не без впливу греків і росіян, спершу константинопільськими, а опісля московськими уніятами. Так Київська митрополія і Київська Церква та українці релігійно і культурно поділилися, а за тим пішла і політична орієнтація. Константинопільські уніяти від 1620 р. зв'язалися з Московією і створили Переяслав у 1654 р., Московську церковну унію 1686 р., Полтаву у 1709 р. і страшний голод у 1933 р.

Унія це злука у якійсь формі двох партнерів, які творять одну цілість. Унія повинна бути корисна для обох партнерів і партнери повинні бути рівнорядними. Якщо один партнер сильніший, а другий слабший, з цього часто не виходить унія, а підпорядкування слабшого сильнішому і більша риба поїдає меншу, а у Церкві більша Церква абсорбує меншу і менша не витворює, а страчує свою ідентичність.

З прикрістю треба ствердити, що Київська Церква в унії з Константинополем своєї української ідентичности не мала. Крім мови, вона нічим не відрізнялася від грецької. Київ був одною з константинопільських митрополій, а як виглядає в дійсності, то з меншим правом чим решта константинопільських митрополій. Коли інші митрополії мали право обирати своїх митрополитів, то за двісті років (1037-1240) тільки у двох випадках наші владики вибрали київського митрополита і в обох випадках не мали вдачі. Вибрали Іларіона в 1051 р., і він до двох літ десь безслідно зник. Вибрали Кліма Смолятича у 1147 і греки вистаралися, що у 1156 р. його дефінітивно усунено. Від 1240 р. до 1458 р. кожний другий київський митрополит був присланий з Константинополя. До 1240 р. велика частина єпископів по національності були греками.

Національного характеру чи якоїсь ідентичности українська Константинопольсько-уніятська Церква не мала до 1458 р., бо

⁴¹ *Іпат* 6616 (1108), у ПСРЛ 2², ПРИСЕЛКОВЪ, *Очерки...*, 281-282; 316.

⁴² *Печерський Патерик*, 51.

⁴³ *Іпат* 6659 (1051), у ПСРЛ 2², 144-145.

⁴⁴ *Іпат* 6616 (1108), у ПСРЛ 2², 259.

⁴⁵ ГОЛУБІНСЬКИЙ, *Історія канонізації...*, 59.

⁴⁶ *Там же*, 63.

⁴⁷ ЛІКОВСЬКИЙ Е., *Берестейська Унія*, Жовква 1916, ст. 53: „Від коли однак царгородські патріярхи призначили їм (братствам) шпигунську роллю в Церкві та поставили їх висше не лише над духовенством, але також над єпископів, від тоді переставали бути додатним чинником в відродженню Церкви”. КУЛІШ П., *Історія возсоединенія Руси*, Спб 1874-77, 1,216: „В унії шукала ієрархія освободження від інспекції зі сторони церковних братств”.

митрополити, включно з Ісидором, та єпископи греки не могли і певно не хотіли їй цього дати. Свої єпископи, яких частинно назначували греки, якогось поважнішого впливу як виглядає, не мали. Про український характер чи прикмети Київської Церкви до 1458 р. не має рації наголошувати, тим більше, що до Київської митрополії належали не тільки українці, але і білоруси та москалі. Та греки і москалі на поділ митрополії не годилися, до того ще київські митрополити перенесли свій осідок від 1299 р. на північ до Владіміра над Клязмою, а потім за митрополита Петра (1308-1326) до Москви. З упадком Константинополя у 1453 р. і з відділенням Києва від Москви, та на деякий час від московських впливів у 1458 р. ситуація не поліпшилася. Київська Церква вернулася під юрисдикцію Константинопільської Автокефальної Церкви, але ця під турками неспроможна була нічого Києву дати. Київська Церква залишена сама по собі була в занепаді, не маючи сили до самостійного мислення і життя, бо греки їй того не дали. Вона була грецькою колонією і так її греки весь час трактували. Впроваджуючи ставропігійні братства, які мали контролювати українських єпископів і доносити до Константинополя, а потім до Москви, внесли принцип анархії в недостатньо зорганізоване українське життя, в Київську Церкву.

Константинопільська Автокефальна Церква не була самостійною. Вона була залежна у всім від імператора та від цивільної влади не могла дати релігійного чи національного хребта. Вона дала Київській Церкві тільки саму обрядовщину. Це було головною причиною, чому українські магнати і шляхта так скоро златинчилися і зпольщилися. До цього заключення прийшов український московсько-уніятський історик і письменник Пантелеймон Куліш.⁴⁸ Куліш не розглядає ні Люблинської унії, де князь Острозький і українська шляхта так легко погодилися на неї, ні Переяславської угоди, на яку так легко козаки без паперу і без московської присяги також погодилися, ні Київсько-московської церковної унії, ні Полтави, де сорок тисяч козаків стануло лавою на боці москалів проти власного гетьмана Мазепи, і по Берестю, де лавою станули українська шляхта та братства проти свого митрополита Рагози і більшості українського єпископату, коли вони звернули до Риму і на Захід та хотіли поліпшити ситуацію Київської Церкви, долю

⁴⁸ КУЛИШЪ, *Исторія возсоединенія...*, 1, 213: „греки могли научити їх обрядовщини, а не істоти віри з тої простої причини, що самі були далеко від тої істоти”, тому провідна верства відпала не приготована до зустрічі з вищим латинським світом.

українського народу. Оба рази Москва на тім скористала. У Бересті українці кляли Рагозу на спілку з греками, а по Полтаві на спілку з росіянами Мазепу.

Грецькі імператори міняли у себе патріархів і єпископів до своєї вподоби. Патріарх і Константинопільсько-Грецька Автокефальна Церква були складовою частиною Візантійської Грецької імперії. Київська Церква від 1037 р. була одною із константинопільських митрополій і тим самим залежна від візантійських грецьких імператорів, а не від київських князів і української держави. Тому патріархи з імператорами назначували українських митрополитів до своєї вподоби, а єпископів установлювали київські грецькі митрополити. Жорстокість, з якою потрактував київський митрополит ростовського єпископа, вирізав йому язика викольовав очі і відтяв руку, не вказують на те, що українські єпископи могли входити в дискусію з греками, чи здобутися на самостійне мислення, чи мати свій релігійний та національний хребет.

А де були українські князі? Билися між собою за уділи, а половці нищили край. Константинопіль не виховав у Київській Церкві свідомість князів з українськими державним мисленням. Ярослав Мудрий з труднощами з'єднав розділену по смерті Володимира „Руську Землю”. Однак поділив її знову на уділи з не практичним правом „старшинства”, що Київ переходив не від батька до сина, а від брата до молодшого брата, чи на когось із старших в роді, що приводило до безкінечних війн. Тому у Києві сиділи спокійно грецькі митрополити.

Не дала Київська Константинопільсько-уніятська Церква державного мислення потім в Польсько-литовській державі ні українській шляхті, ні прославленому росіянами і москвофілами князеві Острозькому. Люблинську унію у 1569 р. підписала українська шляхта і князь Острозький тоді, коли латинська литовська шляхта дала опір.⁴⁹ Зпід Литви українські землі перейшли через короткозорість української шляхти і князя Острозького під польське панування і на тім український нарід не вигравнічого, так як потім на Переяславській угоді. Через короткозорість братств, духовенства і козаків перейшла Київська константинопільсько-уніятська Церква під Москву і зрусифікувалася.

Вірмени також взяли віру від греків, але розвинули свій власний обряд і все своє релігійне життя, а українці до Берестейської доби у всім тільки постійно мавпували греків. Коли й щось розвинулося, то тільки

⁴⁹ ГРУШЕВСЬКИЙ, „4, 391-416. КУЛИШЪ, *Исторія возсоединенія...*1, 272: „Не подав голос проти... а міг”.

митрополити, включно з Ісидором, та єпископи греки не могли і певно не хотіли їй цього дати. Свої єпископи, яких частинно назначували греки, якогось поважнішого впливу як виглядає, не мали. Про український характер чи прикмети Київської Церкви до 1458 р. не має рації наголошувати, тим більше, що до Київської митрополії належали не тільки українці, але і білоруси та москалі. Та греки і москалі на поділ митрополії не годилися, до того ще київські митрополити перенесли свій осідок від 1299 р. на північ до Владіміра над Клязмою, а потім за митрополита Петра (1308-1326) до Москви. З упадком Константинополя у 1453 р. і з відділенням Києва від Москви, та на деякий час від московських впливів у 1458 р. ситуація не поліпшилася. Київська Церква вернулася під юрисдикцію Константинопільської Автокефальної Церкви, але ця під турками неспроможна була нічого Києву дати. Київська Церква залишена сама по собі була в занепаді, не маючи сили до самостійного мислення і життя, бо греки їй того не дали. Вона була грецькою колонією і так її греки весь час трактували. Впроваджуючи ставропігійні братства, які мали контролювати українських єпископів і доносити до Константинополя, а потім до Москви, внесли принцип анархії в недостатньо зорганізоване українське життя, в Київську Церкву.

Константинопільська Автокефальна Церква не була самостійною. Вона була залежна у всім від імператора та від цивільної влади не могла дати релігійного чи національного хребта. Вона дала Київській Церкві тільки саму обрядовщину. Це було головною причиною, чому українські магнати і шляхта так скоро златинчилися і зпольщилися. До цього заключення прийшов український московсько-уніятський історик і письменник Пантелеймон Куліш.⁴⁸ Куліш не розглядає ні Люблинської унії, де князь Острозький і українська шляхта так легко погодилися на неї, ні Переяславської угоди, на яку так легко козаки без паперу і без московської присяги також погодилися, ні Київсько-московської церковної унії, ні Полтави, де сорок тисяч козаків стануло лавою на боці москалів проти власного гетьмана Мазепи, і по Берестю, де лавою станули українська шляхта та братства проти свого митрополита Рагози і більшості українського єпископату, коли вони звернули до Риму і на Захід та хотіли поліпшити ситуацію Київської Церкви, долю

українського народу. Оба рази Москва на тім скористала. У Бересті українці кляли Рагозу на спілку з греками, а по Полтаві на спілку з росіянами Мазепу.

Грецькі імператори міняли у себе патріархів і єпископів до своєї вподоби. Патріарх і Константинопільсько-Грецька Автокефальна Церква були складовою частиною Візантійської Грецької імперії. Київська Церква від 1037 р. була одною із константинопільських митрополій і тим самим залежна від візантійських грецьких імператорів, а не від київських князів і української держави. Тому патріархи з імператорами назначували українських митрополитів до своєї вподоби, а єпископів устанавлювали київські грецькі митрополити. Жорстокість, з якою потрактував київський митрополит ростовського єпископа, вирізав йому язика викольовав очі і відтяв руку, не вказують на те, що українські єпископи могли входити в дискусію з греками, чи здобутися на самостійне мислення, чи мати свій релігійний та національний хребет.

А де були українські князі? Билися між собою за уділи, а половці нищили край. Константинопіль не виховав у Київській Церкві свідомість князів з українськими державним мисленням. Ярослав Мудрий з труднощами з'єднав розділену по смерті Володимира „Руську Землю”. Однак поділив її знову на уділи з не практичним правом „старшинства”, що Київ переходив не від батька до сина, а від брата до молодшого брата, чи на когось із старших в роді, що приводило до безкінечних війн. Тому у Києві сиділи спокійно грецькі митрополити.

Не дала Київська Константинопільсько-уніятська Церква державного мислення потім в Польсько-литовській державі ні українській шляхті, ні прославленому росіянами і москвофілами князеві Острозькому. Люблинську унію у 1569 р. підписала українська шляхта і князь Острозький тоді, коли латинська литовська шляхта дала опір.⁴⁹ Зпід Литви українські землі перейшли через короткозорість української шляхти і князя Острозького під польське панування і на тім український нарід не вигравнічого, так як потім на Переяславській угоді. Через короткозорість братств, духовенства і козаків перейшла Київська константинопільсько-уніятська Церква під Москву і зрусифікувалася.

Вірмени також взяли віру від греків, але розвинули свій власний обряд і все своє релігійне життя, а українці до Берестейської доби у всім тільки постійно мавпували греків. Коли й щось розвинулося, то тільки

⁴⁸ КУЛИШЪ, *Исторія возсоединенія...*, 1, 213: „греки могли научити їх обрядовщини, а не істоти віри з тої простої причини, що самі були далеко від тої істоти”, тому провідна верства відпала не приготована до зустрічі з вищим латинським світом.

⁴⁹ ГРУШЕВСЬКИЙ, „4, 391-416. КУЛИШЪ, *Исторія возсоединенія...1*, 272: „Не подав голос проти... а міг”.

те, чого не мали греки, як на приклад стиль дерев'яних церков, або чого не могли усунути, як народні релігійні звичаї, наприклад, Святий Вечір, похоронні тризни, гагілки і тому подібне. Безпосередньо перед Берестям, вийшла патріярша заборона святити пасхи, але ні римські, ні константинопільські уніяти вкоріненого на Україні благословення пасок на Великдень не зліквідували. Це був не тільки релігійний, як також національний звичай, де греки не мали сили.

Українське константинопільсько-уніятське духовенство було сервілістично наставлене супроти греків, ряд визначних князів були безкритичні провізантійці. Вони смиренно слухали, як по наших церквах на богослуженнях поминали наперед візантійського імператора, а потім щойно князів. Те що московське духовенство перестало поминати візантійського імператора⁵⁰ і Московська Церква відділилася від Константинополя і станула на власні ноги та пішла власним шляхом, була у великій мірі заслуга московських князів, царів і бояр та думних дяків. Московське духовенство, так як і грецьке, були і є сервілістичні супроти світської влади і світська влада остаточно керувала і до певної міри ще керує їхньою Церквою. На Україні князі, бояри і гетьмани не мали великого впливу на Церкву, але мали вплив на неї греки і росіяни і наше духовенство робило все для задоволення греків і росіян. В українців, на жаль, не видно релігійно-державного мислення, не тільки серед князів і гетьманів, але і серед мирян та духовенства. Більшість з них дивилася на українські релігійні справи до 1620 р. через грецькі окуляри, а по 1620 р. і по сьогодні через московські.

Хоча Київська Церква була до Берестейської унії бездискусійно сервілістична до Константинополя, то, однак, греки відносилися до Київської Церкви як до колонії. Наша Церква не мала у Константинополі ніякого впливу, ні широких політичних, культурних, релігійних або хоч товариських зв'язків. Вони повинні б були бути тим більше, що українці і греки мали той самий обряд. Тим часом цього не видно, бо були тільки сліпими виконавцями грецьких заряджень. Греки накинули нам всіх своїх святих і ми вписали їх у церковні книги, а вони наших святих угодників не вписали до своїх книг — ні Володимира, ні Ольги, ні Антонія і Теодосія Печерських, ні, навіть, Кирила і Методія. Українці не мали ніякого представництва у Константинополі. Ми були греками психологічно абсорбовані, так як потім Московією. Тільки

⁵⁰ KUCHARSKI J., *Od białego do czerwonego caratu*, Warszawa 1926, I, 12. Заборонив Василій I (1389-1425). Константинопільський патріярх протестував, але нічого не помогло.

віддаль і святі Кирило і Методій врятували нас, що нам не накинено також грецької мови і не пробували зробити нас політичною провінцією візантійсько-грецького цесарства. Болгарів вони кілька разів змасакрували та болгари спромоглися на спротив і мали навіть деякий час під боком Константинополя свій власний патріярхат. Українці до Берестя були тільки покірними константинопільськими уніятами, які брали через цілі століття від греків усе, включно з київськими грецькими митрополитами. Направду, ми мали слов'янські літургічні книги та церковне право, але це все було тільки перекладом з грецького. Там не було до Берестя нічого українського. Від 1037 р. закріпилось типове уніятське мислення, цей психологічний стан, що ми не є в силі і не є здібні дати власну працю і мати щось власне. Уніятство — це почуття меншевартності, за яких нас греки уважали та відповідно до цього трактували. Вони зробили українців релігійними і політичними та психологічними уніятами, і, як виглядає, українці того зашепленого греками психологічного уніятства ще досі не зовсім позбулися.

Дехто вважає Константинопільсько-уніятську Церкву за Українську Національну Церкву, особливо в періоді від 1620 до 1686 року. Однак саме видання деяких книжок, літургічного характеру або полемічного, частинно в польській мові (Екзегезіс, Літос та інші) не робить цієї Церкви національною, бо видавали це обидві Церкви. Від 1620 р. були постійні зв'язки з Московією і побирання московських грошей, сталі прощі духовенства до Москви по „допомогу” і різні вимоги Московією „інформації”, корисні для неї про те, що діється в Україні та Польщі. Були також небажання дійти до якогось порозуміння з другою віткою Київської Церкви — Римсько-уніятською, „щоб Русь не воювала з Русю”, використання козаків митрополитами Борецьким і Копинським проти релігійної згоди та ігнорування козацьких соціальних і національних змагань митрополитами Могилою (вітав у Києві Потоцького,⁵¹ коли той жажливо розбив козаків у 1638 р.), і Косівим (не знав про Переяславську угоду).⁵² Все це привело Українську Константинопільсько-уніятську Церкву до Переяслава у 1654 р., до церковного розбиття 1659 р. з призначенням Московією намісника в Києві, до Московської релігійної унії 1686 р., до клятты Мазепи у 1708 р., до Полтави 1709 р., до щорічного клятты по

⁵¹ КУЛИШЪ П., *Отпадение Малороссии от Польши*, у „Чтения въ Императорскомъ обществѣ исторіи и древностей російскихъ при Московскомъ университетѣ”. (1888) 2, 238.

⁵² *Акты относящіеся къ исторіи Южной и Западной Россіи* (АктЮЗР), 10, 254.

українських церквах до большевицьких часів, до цілковитої русифікації України під релігійним і політичним оглядом, в значній мірі, до страшного голоду 1933 р., і до сучасної оплаканої долі українського народу.

10. РЕЛІГІЙНА ПОЛЕМІКА ТА ВНУТРІШНІЙ МУР (1596-1686)

Берестейська унія збудила Київську Церкву з релігійної і національної летаргії. Розпочалися дискусії, полеміка та будова муру між двома Церквами, що повстали по Берестю. Написано ряд праць з обох сторін, з римсько-уніятської і з константинопільсько-уніятської. Почалися історичні студії, догматичні дискусії. Вартість цієї полемічної літератури, поза тим, що це є історичний документ мислення і писання в Берестейській добі і біля п'ятьдесять років по Берестю, є досить сумнівна. Ні в теології, ні в обряді, ні в канонічному праві, ні в справі української ідентичності полемісти не внесли нічого помітного. Вони були тільки мегафоном чужого мислення. Константинопільські уніяти повідгребували всі закиди Фотія і Керулярія та їх співробітників проти латинського обряду та латинників і додали протестанські закиди проти Риму і римських пап з категоричним твердженням, що, тільки константинопільський патріарх знає і має дорогу до неба. Римські уніяти також не лишилися позаду. Вони позбивали всі закиди римськими аргументами латинських авторів і загнали всіх антиберестейців туди ж, де були берестейці разом з папою — на саме дно пекла.

Коли поляки писали вже в живій народній мові, як інші народи, а навіть українські думи були в живій мові, то полемісти писали макаронологією, чи мовною саламахою — штучною мішаниною церковно-слов'янщини і української, білоруської та польської мов з додатком власних словних та граматичних „винаходів”. Своїми силамахами та штучними мовними амальгаматами полемісти і церковні письменники поберестейської доби, та потім цілого ХУІІ і ХУІІІ століття, включно із Могиллянською Колегією, стримали розвитку української живої літературної мови. Тому що люди, правдоподібно, не могли це читати, бо не киче розуміли, полемісти та церковні письменники включно з Моголою (Літос) і Косовим (Екзегезіс) „ушасливили” український нарід більше зрозумілою мовою — польською, бо перейшли на польську мову. Цим вони спричинились до всесильної польонізації, а потім русифікації українського культурного та літературного життя, бо церковні круги тих часів не уважали українську народну мову за гідну до писання, злегковажили та відсунули її.

Стиль полеміки був агітаційний, розрахований не на мир і поєднання, але на побудову внутрішнього муру і на копання внутрішнього рову між двома вітками Київської Церкви, на братовбивчу війну та знищення противної сторони. У деяких полемістів є, свідомі очорнення, як приміром у Вишенського, відносно єпископа Терлецького, якого Вишенський обвинувачує в тому, що той забрав силою з корчми „дівицу” Палажку і її знасилував. На доказ утраченого дівоцтва вона і її покровитель український волинський шляхтич Іван Тимінський показували публично окривавлену одіж. Зразу внесено оскардження до суду у Луцьку. Чотирнадцять днів по цім мнимім факті, отже досить скоро, був розгляд справи, де єпископ Терлецький доказав свідками, що „дівиця” Палажка служниця цього українського шляхтича, є замужна і має діти.⁵³ Наводиться цей факт не тільки як приклад свідомого злобного очорнення в полеміці і у релігійних тогочасних суперечках, але ще й тому, що судово доказаний факт не спинив Вишенського, а за ним більшість московських і українських антиберестейських церковних істориків безнастанно повторювати його проти Терлецького. Не забудьмо, що єпископа Терлецького назначив константинопільський патріарх Єремія екзархом Київської Церкви. Або патріарх не перевірював, кого призначував, або різні закиди проти Терлецького, наведені і повторені Вишенським, полемістами та „істориками” є пофабрикованими. Це саме можна сказати про різні закиди з обох сторін. Це була побудова муру і копання рову в середині українського народу тоді, коли життя вимагало побудувати мур і викопати рів на заході проти поляків і проти Польсько-латинської Церкви, а на сході проти росіян і Московсько-Православної Церкви. Українці сварилися, залишивши широко отверту дорогу в Україну, Варшаві і Москві. Тому так скоро і легко українська шляхта перейшла в польський табір, а козацька старшина у московський.

Усунути внутрішній мур і засипати рів намагалися римські уніяти. Ідею Київського патріархату пропонував Глава Київської Римсько-уніятської Церкви митрополит Рутський (1613-1637)⁵⁴ і навіть пропонував Моголу на першого українського патріарха. Спільні синоди, переговори чи обговорювання релігійних справ пропонували тільки римські уніяти, а остаточно митрополит Андрей Шептицький.

⁵³ *Архивъ Юго- Западной Россіи (АрхЮЗР)*, часть I, том I, ст. 394-426, число 94-100 (1594).

⁵⁴ ВЛАСОВСЬКИЙ І., *Нарис історії Української Православної Церкви*. Нью Йорк 1956, 2, 144-164.

Проти згоди були греки і росіяни з відомих причин. Але лишається питання, чому константинопільські уніяти не хотіли говорити і властиво ніколи конкретно не говорили з римськими уніятами, чи з власної короткозорості і з браку національного державного мислення? Чи може тому, і це гірше, що були мегафоном московського мислення, московських планів і московської далекосяглої політики. Москва була добре поінформована про все, що діялося в Україні і давала, без сумніву, різні інструкції хапчивому і захланному на московські соборі і рублі українському духовенству, про що мова у черговім розділі. Це духовенство шнурочком їздило на царський кошт до Москви, діставало дарову квартиру і їло з царського стола і вертало в Україну з соболями, рублями та куніями. Ніхто не дає за даром гроші і не пригощає щедро найкращими стравами, а особливо Москва. Надаремне було, а може ще й є, витягання руки до якоїсь згоди в ім'я українських загальних національних і державних інтересів. Це не було в інтересі Москви, не є і навряд чи коли буде. Все ж таки в Україні і між українцями не бракує людей доброї волі і може ще колись дійдеться в ім'я національних і державних інтересів українського народу до якоїсь згоди.

11. МОСКОВСЬКА УНІЯ (1686-)

А. Три фатальні факти допоміжні до політичного і релігійного воз'єднання України з Московією.

Три факти були в українській історії, які мали і ще мають фатальні наслідки для України і для цілого українського народу, а саме: спільна династія, спільна грецька віра і спільна назва Русь.

1. Ми мали княжу династію спільну з москалями. Князі ділили і з'єднували українські, білоруські та московські землі, а потім ділили, і знову об'єднували та провадили безконечні війни між собою і кликали ворогів, половців і поляків, а потім мадяр на поміч. Володимир з труднощами з'єднав, а потім поділив. Ярослав Мудрий поступив так само. Володимир Мономах здебільшого об'єднав, але також й розділив. Шойно царська Москва в Переяславі частинно „воз'єднала” українські і московські землі, та частинно при розборах Польщі. В другій світовій війні червона Москва „об'єднала” під свою владу всю Руриковичівську спадщину, звану часто росіянами Мономаховою спадщиною, від останнього спільного князя Володимира Мономаха. Через цю династію Руриковичів ніколи аж до останніх часів не був поставлений ясно територіально і психологічно кордон між українськими і московськими землями. Через спільну династію московські князі, а потім московські царі мали і висували історичні претензії до Києва й України. Найгірше,

що самі українці, як Йов Борецький, Ісаєя Копинський, Захарія Копистянський і другі признавали за московськими царями право на Київ і на українські землі. Ректор Могилянської Колегії і архимандрит Печерської Лаври Інокентій Гізель у своїй історичній праці, виданій під наголовком Синописі, ясно поставив, що Москва є продовженням Києва і московські князі і царі є спадкоємцями київських князів. Гізель Синописі росіяни пізніше багато разів перевидавали. Це був довший час підручник їхньої історії,⁵⁵ бо в нім Київська Русь творила початок московської держави. Не дивуймося, що росіяни виводять свій початок від Київської Руси і від Києва і забирають в українців частину їхньої історії. Українці у цьому самі не мало завинили.

2. Другим фатальним фактом було, що українці прийняли „грецьку зіру” і мали довший час спільну митрополію з москалями. Були спроби її розділити, але спершу греки, а потім греки з росіянами до цього не допускали. Це витворювало почуття спільноти з росіянами не тільки релігійної, але до певної міри і політичної. Митрополію розділив шойно Рим у 1458 р., але Москва намагалася її потім знову об'єднати. Це їй вдалося „правно” у 1686 р. Що не змогла Москва тоді релігійно „об'єднати”, то об'єднала при розборах Польщі, а решту на Львівським московсько-уніятським синоді у 1946 р., додавши до цього ще Закарпаття у 1948 р. Опираючись на факт одної колись Київської митрополії, московський патріарх вийшов нещодавно з твердженням, що це все його „канонічна” територія.

3. Третім фатальним фактом було те, що назва Русь і Руська Земля поширилося через спільну династію Руриковичів і через спільну митрополію на московщину. Щоб не допустити до творення другої митрополії, митрополитам, які осіли в Москві, греки зачали додавати до титулу „Київський” ще „всеї Руси”. По розділі митрополії і по створенню Московської митрополії, московські митрополити залишили собі „і всеї Руси”, так що по 1458 р. були два митрополити з тим самим додатком, „Митрополит Київський і всеї Руси” та „Митрополит Московський і всеї Руси”, а від 1589 р. „Патріарх Московський і всеї Руси”. Від митрополитів перебрали додаток „всеї Руси” московські князі додавши до титулу князя московського ще „самодержець всеї Руси”. Титул „всеї Руси” не залишився у московських князів, а потім царів та патріархів простим титулом. Він їм дав ідею збирання територій „Руської Землі”. Термін „Руська Земля”

⁵⁵ ІСАЇВ П., *Причини упадку української держави в княжій і козацькі часи*, Рим 1975, 15.

зустрічається у літописах і у тогочасній літературі. Він означав усю територію, що входила до складу Київської Русі. Москва заскоро розпочала заходи до політичного, а по розділі митрополії, також до релігійного возз'єднання земель „всеї Русі”. Північні (московські) землі об'єднала досить скоро, бо релігійно вони були під одним митрополитом, що сидів у Москві, а відтак під одним патріархом „всеї Русі”. Три митрополити „Кієва і всеї Русі” у власний спосіб допомогли Москві, два з них з походження українського. Митрополит Петро (1308-1326), галичанин, замешкав в Москві, в Москві помер і в Москві був похований. Він зробив з Москви релігійний центр. Митрополит Олексій, (1354-1378) з чернигівського боярського роду, допоміг Москві стати бездискусійним центром серед удільних північних князівств „Руської землі”. Митрополит Йона (1448-1461), москаль, останній, що сидів у Москві і уживав титулу „Кієва і всеї Русі” став творцем Московської Автокефальної Церкви. Тому що канонічно правний митрополит Исидор (1436-1458) не зризгнував, канонічно він не мав права до цього титулу і його наслідники титулу „Кієва” не уживали, однак залишили собі додаток „і всеї Русі”. Його перейняли опісля патріярхи „Москви і всеї Русі”. Всі три митрополити, творці московського, релігійного і політичного центру заслужено удостоїлися того, що Москва їх канонізувала і проголосила святыми Москви і Московської Автокефальної Церкви і запровадила їх почитання в московській державі. Чому однак вони опинилися в літургічних книгах Української Православної Автокефальної Церкви і чи мають їх українці у себе тримати, над тим питанням повинні українці застановитися з релігійних і політичних мотивів, а в першу чергу українці Православної Автокефальної Церкви, і перестати до них молитися та як святих почитати. Це ж московські політичні святі!

Б. П'ять допоміжних чинників до релігійної і політичної унії України з Московією

1. Грецька віра

„Грецька віра” відділила Україну від Західної Європи і від Західного Світу релігійно і культурно та зв'язала її з Константинополем, особливо з поділом Церкви за константинопільського патріярха Керуларія у 1054 р. З упадком Константинополя у 1453 р. та по створенню Московського патріярхату у 1589 р., центром „грецької віри” став поступово „Третій Рим” — Москва, і туди почало звертати свої очі українське духовенство. „Грецька віра” — відрізняється від західної — латинської, а є спільна з москалями. Вона

зв'язала Україну, українців і Київську Церкву з Московією ідеологічно і психологічно від княжих часів. Особливо це проявилось від 1620 р., політично від 1654 р., а релігійно і культурно, поминувши часи до 1458 р., від 1686 р. „Грецька”, чи „православна віра” була головним децидуючим чинником Переяславської угоди в 1654 р. і підчинення Київської Константинопільсько-уніятської Церкви Москві у 1686 р. Усякі незалежні зв'язки не тільки зі Заходом, але і з Константинополем були перервані і все поступово зконцентровано у Москві, потім у Петербурзі і планово змосковщено.

Постає питання, яка була б доля України і Московщини, якби Володимир взяв був за жінку якусь західну королівну чи князівну, а не „царицу” (так її називає Нестор) Анну та прийняв „латинську”, а не „грецьку віру”. Правдоподібно це виглядало б інакше. Ми за ту „царицу” і за „грецьку віру” мабуть дорого заплатили — і ще платимо і кінця тому не бачити.

2. Греки

Другим чинником, що допоміг до політичного і релігійного возз'єднання України з Московією, це були греки. Перш за все тим, що не допускали до створення другої окремої митрополії, з чого скористала Москва, а далі впровадженням до титулу митрополитів додатку „і всеї Русі”. Дальшим грецьким даром для Москви було впровадження термінології Малої Русі і Великої Русі. Україна вийшла у цій грецькій новій номенклатурі Малою Руссю, тобто частиною Великої Русі або Московщини. Це що греки створили у Москві патріярха — було на користь Москві, бо поставило її вище Кієва і церковне возз'єднання пішло через це легше і скоріше, бо дало Москві більший авторитет і почуття вищости відносно Київської митрополії. Греки працювали на шкоду Україні та на користь Москві, бо були промоторами чи інспіраторами української, релігійної і політичної орієнтації на Москву. Де греки мали зв'язок чи вплив серед українців, там поставав зв'язок чи орієнтація на Москву. Греки мали зв'язок чи вплив у Острозі. Там деякий час бували на відвідинах у князя Острозького греки Никифор, Лукаріс і Палеолог, і саме князь Острозький провадить переписку з князем Курбським (+ 1587), московським політичним емігрантом.⁵⁶ За Біблією звернувся князь Острозький до Москви до царя Івана Жорстокого, і дістав⁵⁷ її. Ця московська Біблія стала основою

⁵⁶ ГРУШЕВСЬКИЙ, 6, 442.

⁵⁷ ГРУШЕВСЬКИЙ, 6, 440.

Острозької Біблії. Коли у 1592 р. делегація львівського братства вибиралася до Москви та московського царя по гроші, по допомогу на будову і прикрасу братської церкви Успіння у Львові, то князь Острозький дав їм на дорогу до Москви вірчий лист.⁵⁸ Як українські владики піднесли думку перейти від Константинополя під владу Риму, князь Острозький радив їм піти за порадою до Москви.⁵⁹ Москалі і українські москвофіли дуже вихваляють князя Острозького і мають за що. Своєю орієнтацією на Москву і своїми зв'язками з москалями та греками, цілою своєю діяльністю вказав дорогу до Переяслава та був враз з Печерською Лаврою і Львівським ставропігійальним братством предтечею політичного і релігійного воз'єднання України з Московією. Український історик і письменник Пантелеймон Куліш та історик Михайло Грушевський мають до його особи поважні застереження і дають про нього досить негативну оцінку. Перш за все, він підписав Люблинську унію в 1569 р. на користь Польщі, вибив зі своїми синами і українською шляхтою коло три тисячі козаків, спустошив Задніпря тоді, як в Острозі друкувалася Острозька Біблія і не забезпечив ні школи ні видавництва, хоч міг.⁶⁰

Добрі зв'язки з греками мало львівське братство. Греки дали йому ставропігійні права, навіть не питаючись думки про це у львівського єпископа або митрополита. І антиохійський патріарх Йоаким і константинопільський Єремія в справі ставропігійних братств не повідомили офіційно ні український єпископат, ні навіть київського митрополита. Львівське братство, яке було попереду між усіма ставропігійними братствами, дістало на ректора грецького єпископа Арсенія. Цей грек, однак, приїхав впрост не з Греції, а з Москви, не виключене, що з деякими московськими інструкціями. По двох літах він не поїхав до Греції, але вернувся до Москви і там залишився та дістав друге що до поважності архієпископство — суздальське.⁶¹ Тяжко повірити, щоб Москва дала це даром, без заслуги, чи без якогось пляну, але тільки з любови до греків, або й до самого єпископа Арсенія. Він або зробив якусь важливу послугу для Москви, або мав зробити. Москву,

правдоподібно, цікавив Львів. Це був у тім часі поважний український центр. Тут організувалося братство, яке мало в пляні заложити школу. Москва не могла дати до Львова своєї особи, бо не мала. Вона дала грека Арсенія та не без інструкцій. Москва хотіла підтримати Львів, бо характер князя Острозького, його роля у Люблинській унії, відношення до козацтва та родинні справи не заповняли довгого життя Острозькому центрові.

Братство дістало від греків ставропігію, цілковиту незалежність від одинокої в тім часі зоорганізовану ще з княжих часів інституції Київської Церкви та одиноких провідників-українського єпископату. Львівське братство і другі ставропігійні братства дістали від греків право судити українських єпископів і доносити на них.⁶² Московські і майже всі українські москвофільські історики цим щедрим грецьким даром захоплюються. Але з українського національного боку це вносило принцип анархії, з чого остаточно скористала Москва і тому хто знає, чи не вона це часом інспірувала, бо ні греки, ні москалі не мали світських ставропігій з правом судити єпископів. Отримавши ставропігію, львівське братство вже у 1592 р. було у Москві по гроші і із заявою спільноти віри і походження.⁶³

Не ставиться під сумнів патріотизм братств, особливо львівського, але з національного боку ряд справ тяжко виправдати, як поїздки до Москви по гроші, вітання у Львові братською школою ново-іменованого митрополита Могили польською мовою, або писання протоколів засідань по польськи.⁶⁴ Не ставиться також у сумнів великої любови братства до „грецької віри”, так що воліли співпрацювати з греками і москалями і орієнтуватися на Схід і на Москву, чим співпрацювати з українцями, що дивилися на Захід і на Рим. Це москвофільство, правдоподібно, греки і московські рублі та (соболі і кунці⁶⁵) їм так добре защепили, що хоч львівська ставропігія релігійно переорієнтувалася у 1708 р., з різних причин на Захід, та політично далі була спрямована на Москву до 1939 р. — останніх днів свого існування.

Коли взяти до уваги ці ставропігійні братства, а особливо львівське, що було до певної міри первовзором для інших братств, незважаючи на

⁵⁸ Акты относящиеся къ исторіи Западной Россіи (Акт ЗР), 4, 66, ч. 46. Юбилейное издание въ память 300-лѣтняго основанія Львовскаго Ставропигійскаго Братства, Львів 1886, ч. 102.

⁵⁹ АктЗР 4, 63-65, ч. 45 (21.6. 1593). ХАРЛАМПОВИЧЪ, К., *Малороссійское вліяніе на великорусскую церковную жизнь*, Казань 1914, 15.

⁶⁰ КУЛИШЪ, *Исторія возсоединенія...*, 1, 266-279. КУЛИШЪ, *Отпаденіе...*, (1888), 2, 31-32; 61; 173. ГРУШЕВСЬКИЙ, 6, 480-487.

⁶¹ ДМИТРИЕВСКІЙ А., *Архієпископъ Еласонскій Арсеній*, у „Труды Киевкой Духовной Академіи” (1898) 1, 3-74.

⁶² КУЛИШЪ, *Исторія возсоединенія...*, 1, 240-242; 310. ЛЕВИЦКІЙ О., *Предисловіе*, у АрхЮЗР 1/6, 78-83.

⁶³ ХАРЛАМПОВИЧЪ К., *Малороссійское вліяніе на великорусскую церковную жизнь*, Казань, 1914, 13-14.

⁶⁴ JABLONOWSKI A., *Akademia Kijowska-Mohilanska*, Krakow 1900, 94-95.

⁶⁵ Юбилейное издание, ч. 99-100.

усі панегірики та великі заслуги тих братств, постає питання, чи ці братства були конструктивні чи ні з українського національно державного погляду. Поминувши орієнтацію на Москву, ставропігійні братства внесли анархію в самотню тоді існуючу національну організацію, в Церкву, і в ім'я поправи, нехтування українського єпископату включно з її Главою, київським митрополитом, і все це було перед Берестям.

Треба мати на увазі, що львівському братству і деяким другим всі права дали щедрі грецькі патріярхи, паломники до Москви декілька літ перед Берестям, коли ще навіть не було думки змінити юрисдикцію, від унії з Константинополем переходити до унії з Римом. Братства в значній мірі спричинили, що український єпископат почав шукати опору і помічі у Римі для втримання свого авторитету і ієрархічного принципу Церкви, який греки і братства, не знаючи у чий інтерес, знехтували. Що братства причинилися до Берестя, це признають навіть московські церковні історики.⁶⁶

Що греки, та особливо Арсеній, перший ректор львівської братської школи (1586-1588), засіяли промосковське зерно у Львові, це майже наглядне, це можна побачити по відвідинах грецьких патріярхів і по повороті Арсенія до Москви, а також трьох членів братства зі своїм священником, які були в Москві за грішми. Там був єпископ Арсеній, їх добрий знайомий, недавній перший ректор їхньої школи. Цікаве, чому і як львівське братство знайшло дорогу до далекої Москви та царської кишені, а не до величезного багача, князя Острозького, до недалекого Острога, ні до української патріотичної шляхти, яка так потім підтримувала братства і греків у Бересті. Замість стримати братство від „паломництва” до Москви, князь Острозький дав їм ще на дорогу до Москви вірчий лист. Тут, виглядає, є ідеологічний початок Переяслав'я і психологічної орієнтації від 1620 р. Треба визнати, що і перед Берестям і від 1620 р. Москва не жалувала грошей на підтримку єдиновірних і єдинокровних „братів”. До неї „паломничили”, львівське братство, Печерська Лавра, що стали предтечами Переяслав'я і Московської церковної унії 1686 р., через зрощене у них зерно орієнтації на Москву, засіяне правдоподібно греками, які були тоді в добрих зносинах і з українцями і з москалями.

Не знаючи, чи це був випадок, чи добре обдуманний плян, що якраз в 1592 р., приїхав до Львова грецький достойник, терновський

митрополит Діонісій з Москви. Він дав братству три вірчі листи до Москви, один до царя, другий до цариці, а третій до впливового тоді у Москві Бориса Годунова.⁶⁷ Без сумніву, він дав братству всі потрібні інформації про Москву і про дорогу до Москви і може ще яку заохоту до подорожі від їхнього недавнього ректора Арсенія, що осів у Московщині. Ці здогади приводять до факту, що Львів не мав зв'язків і фінансових справ з Московією і московськими царями, доки не з'явилися у Львові грецькі, церковні достойники у цій чи іншій формі. Вони звичайно мали якісь зв'язки з Московією, і їхали до Москви, чи верталися з „милостинею” від царя, „самодержця всієї Русі”. Греки не мали і не могли мати особливих симпатій до Польщі. Москва була єдиновірна і щедрі для греків, правдоподібно не задармо. На додаток у греків українці і москалі були як один нарід, Московщина і Україна це були Велика Русь і Мала Русь. Діставши гроші, хотілись якось віддячитись, а особливо, як дістали у Москві інструкції, що Москві миле і корисне. Що ж могло бути московським царям і москалям миліше і корисніше, як конкретне доповнення до царського титулу, щоб бути самодержцями „всієї Русі” в дійсності, а не тільки на папері. Отже, віддячувалися Москві поширюючи серед українців, „ревнителів грецької віри”, думку про возз'єднання. Це до певної міри признають самі росіяни, що „греки всемірно старалися устроїти соєдинення Малоросії з московською державою.”⁶⁸

Що московське зерно, передане до Львова і в Україну, знайшло урожайний ґрунт і було вміло засіяне, видно з цього, що львівське братство і українці нав'язали зносини з Московією, та зачали їздити до Москви по „милостиню” і писати та складати різні заяви з українського національного та державного становища надто підозрілі, навіть національно шкідливі. Львівське братство, для прикладу, як приїхало до Москви у 1692 р., то „виразило сознание єдинства... прісхожденія... і єдинство вери.”⁶⁹ Це власне, що Москві добре послужило у Переяславі 1654 р. для політичного возз'єднання, потім 1685 р. для вибору на Київським московсько-уніятським синоді запроданого Москві Геодеона Четвертинського на київського митрополита. Братство дістало московську „милостиню” двісті соболів, двісті куніць і ще 50 золотих угорських.⁷⁰

⁶⁶ ТЕРНОВСКИЙ С., *Исследование о подчинении киевской митрополии московскому патриархату*, у АрхЮЗР, 175, ЛЕВИЦКИЙ, АрхЮЗР 1/6, 12-14.

⁶⁷ *Юбилейное издание*, ч. 91-93. КРИЛОВСКИЙ А., [Вступ], у АрхЮЗР 1/12, 10-12.

⁶⁸ ТЕРНОВСКИЙ, АрхЮЗР 1/5, 66.

⁶⁹ ХАРЛАМПОВИЧЬ, 14.

⁷⁰ *Юбилейное издание*, ч. 99-100. ХАРЛАМПОВИЧЬ, 14.

Розглядаючи берестейську і поберестейську добу, треба мати на увазі, що ряд грецьких полонництв до Москви і до Львова та паломництво львівського братства до Москви відбулися декілька літ перед Берестям. Москва, коли давала гроші, була зацікавлена Україною. Сама безпосередньо, доступу не мала, але його мали греки і Москва виглядає, ними покористувалася. Дещо греки робили з власної ініціативи, щоб віддячитись Москві за її „щедрість” для них і робили це коштом України. При кінці XVI століття греки несподівано зачали турбуватися Київською Церквою. Тої турботи не було видно, заки греки не зачали їздити до Москви по милостиню, і тому, здається, не у Константинополі, а у Москві треба шукати за джерелом тої надзвичайної турботи греків, про долю Київської Церкви і вмішуватися в українські справи. Все це вийшло на користь Москві, тому й родиться думка, що грецька діяльність в Україні була інспірована і плянована у Москві. Тяжко повірити, що Москва давала грекам гроші зі самого тільки милосердя і що греки проводили московську роботу в Україні без інструкцій з Москви та без якогось далекосяглого пляну.

Цар Іван Жорстокий програв війну з Польщею у 1582 р. Може тому ще перед Берестям звернув свої очі на Україну. Несподівано Україну відвідали грецькі патріархи, антиохійський Йоаким (1586 р.) і константинопільський Єремія (1589 р.), а крім них інші грецькі достойники, як еласонський єпископ Арсеній і терновецький митрополит Діонісій (1582). Наслідом тої грецької „опіки” були ставропігії, які зачали посилати посольства з „інформаціями” не до Константинополя, а до Москви.

У Бересті греки зробили, що змогли, накинули клятву на український єпископат, що орієнтувався на Рим і Захід, а ревно підтримали усіх тих, хто підтримав політичне і релігійне возз'єднання України з Москвою. Якби не було, завдяки грекам, розбиття у Бересті, то не було б Переяслав'я, Київського Московсько-уніятського синоду і Полтави. Не було б витрати національної енергії на внутрішню боротьбу та козацькі повстання охоплювали б усіх українців не на користь Москві, були б спрямовані проти національного та соціального гніту польської шляхти і релігійного польсько-латинського клиру. Національний та соціальний, польсько-латинський релігійний гніт був спрямований на всіх українців без огляду хто вони були — уніятами, константинопільськими, римськими, чи московськими. Одно певне, Москва не мала б релігійного права вмішуватися в українські справи і українці створили б свою Київську Національну Українську Церкву та не їздили до Москви по гроші, а Могилянська Колегія виховувала б кадри української інтелігенції для України, а не для Москви, що сталось по 1686 р.

Ціла унія по Берестю, чи з Константинополем, чи з Римом, полягала на споминання під час богослужень імені патріарха, чи папи. Усе, що римські уніяти до Замойського синоду вимагали, було, щоб під час богослужень споминано ім'я папи. Про походження Святого Духа не було дискусій, бо, з малими виймками, духовенство, особливо сільське і римсько-уніятське і константинопільсько-уніятське, на жаль, не мало ні змоги, ні відповідних засобів дістати теологічної освіти. Ні львівська братська школа, ні Острозька Колегія, ні навіть Могилянська Колегія до 1694 р. не були школами для виховання духовенства і теології не вчили. Це були середні школи з малим приміщенням, на тисячі духовних осіб, які потребували хоча б середньої освіти. Опозиція була проти споминання папи. Тяжко собі пояснити, та виправдати з точки зору українського, національного і державного становища цю ненависть і заїлість, з якими виступали значна частина українців проти споминання папи і римських уніятів, Вони мовчали, коли в цім самім часі на їхніх очах ціла родина князя Острозького і майже вся українська шляхта покинула свій нарід і свій обряд, латиншилася та польшилася. Питання важкі до відповіді, знайти де тут логіку та яку користь для України мало недопущення споминання папи і що тратила Україна на споминання папи. Питання, якщо не Україна, то хто тратив, легше до відповіді. На споминання папи тратила Москва. Там, де споминано папу, за кінчувався вплив Москви, а тим самим надія на возз'єднання, чи радше на прилучення України до Москви. Тратили тут також греки московську „милостиню” за свою працю для возз'єднання. Греки так довго діставали московські „милостині”, як довго працювали для Москви, головно в Україні. По Переяславі, а особливо по 1686 р. по унії Київської Церкви з Москвою, грецькі паломництва до Москви стали дуже рідкі. Зробили свою роботу і Москва їх вже більше не потребувала.

Греки вправді розпочали боротьбу проти Берестейської унії, але нищили її українськими руками, руками князя Острозького, української шляхти і братств. Скоро потім від 1620 р. провід перебрала Москва і також нищила її українськими руками козаків і гайдамаків. Тут Москва на самім початку свого втручання в 1620 р. використала, виглядає, грека Теофана, єрусалимського патріарха. Що Теофан хотів рятувати константинопільську унію в Україні, це можливо. Виглядає однак, що його поїздка до Москви і діяльність в Україні від весни до осені 1620 р. були згори добре у Москві упляновані. Він був запрошений у 1619 р. до Москви, щоб поставити на патріарший московський трон царського рідного тата, який недавно повернувся з польської неволі і якому українська релігійна боротьба правдоподібно була добре відома. Москві треба було переорієнтувати козаків і Сагайдачного, який з козаками недавно допомагав полякам бити москалів. Друга справа була

в тому, що треба було створити в Україні промосковську ієрархію, яка вразом з промосковськими братствами і переорієнтованими козаками працювала б для національного і релігійного возз'єднання України з Московією. І одне і друге грек Теофан виконав вповні. Кажу, грек, бо греки були все „греками” і „по грецьки” поступали, без огляду.

Коли Теофан був у Москві, тоді „якось” сталося, що до Москви приїхали козацькі послы від Конашевича. Чи з намови патріярха, який їхав до Москви через Україну, чи з намови редактора київської братської школи, львівського москвофіля Борецького, висвяченого опісля ще того самого року на київського константинопільсько-уніятського митрополита, чи з власної ініціативи, годі сказати і пояснити, як це сталося, що козаки самі приїхали до Москви і запропонували їй свої послуги.⁷¹ Це було фатальне потягнення Конашевича і козаків. Тут є початок возз'єднання, тут конкретний початок Переяслав'я. Так це бачить сама Москва. Видаючи тритомову збірку документів у 1954 р. з нагоди 300-ліття Переяслав'я, перші три документи у цій збірці про „Возсоединеніє” відносяться до того конашевичівського козацького посольства. Цими документами розпочинається ця збірка.⁷²

Приїхавши в Україну, Теофан висвятив, в більшості, промосковську ієрархію, а Конашевича і козаків, в інтересі Москви, завізвав до торжественного каяття, за те, що воювали проти єдиновірних братів — москалів та щоб принесли гідне покаяння.⁷³ Козаки покаялися, а плід покаяння принесли як підтримку промосковської ієрархії — боротьбу та нищення тих українців, що орієнтувалися на Рим і Захід, політичне возз'єднання з Московією у Переяславі, Київсько-московську церковну унію та 40.000-ну армію на допомогу Москві проти свого гетьмана Мазепи під Полтавою.

Наскільки справа каяття була спрепарована у Москві, не знати. Не знати також, скільки справа створення промосковської ієрархії у Києві 1620 р. була вирішена у Москві і чи там була заздалегіть уложена листа єпископів. У Москві ще жив перший ректор львівської братської школи, грек Арсеній. Він під час перебування Теофана у Москві був його перекладачем, отже мав нагоду багато чого порадити. Поставлення на митрополита Борецького, москвофіля, бувшого ректора львівської братської школи у 1605 р. і промосковський напрям новоствореної ієрархії склонюють заключити, що спис єпископів був намічений в

Москві. А в Україні відбулися „московські вибори”, на яких назначається згори, на кого можна і треба голосувати. Новопоставлений митрополит був членом львівського братства, яке їздило до Москви по гроші і заявило було у 1592 р. свою спільність з москалями. В Києві, як митрополит, показав себе здецидованим москвофілем і приклонником возз'єднання. Історик Харлампович пише про нього, що він „частіше чим хто інший напоминав царя про його історичні права на Київ.”⁷⁴ Один з Теофанівсько-Конашевичівських єпископів, Курцевич, поїхав до Москви і там став суздальським архієпископом.⁷⁵ По смерті Борецького його місце заняв Ісає Копинський, свячений Теофаном у 1620 р. і також здецидований москвофілем і приклонником возз'єднання.⁷⁶

По висвяченню промосковської ієрархії слабне у Києві релігійний грецький вплив, а росте поступово московський. Завдяки Теофанові Москва створила у Києві москвофільську ієрархію, нав'язала безпосередній зв'язок з українським духовенством і греків у Києві більше не потребувала.

Останній більший вплив греки мали за Хмельницького. Вони наклонювали його до возз'єднання. Це підносить історик росіянин Терновський, що „митрополит коринтський благословив Хмельницького на війну з Польщею і був головним посередником між Хмельницьким і московською державою. Проживаючи в Україні, він мав тайні зв'язки з Московією через свого двоєрідного брата Іллю і писав до царя про все, що діється та настроював Хмельницького вступити у підданство цареві. Був другий митрополит, назаретський Гавриїл, якого Хмельницький виправляв у Москву із заявою, що вступить у підданство зі всією Україною. Далі зв'язки велися через греків Іллю, Івана і Павла.”⁷⁷ Крім вчислених Терновським, поважний вплив мав на Хмельницького грек, єрусалимський патріярх Паїсій, який урочисто вітав Хмельницького при вїзді до Києва. Паїсій був у Москві, і без сумніву, допоміг Москві в Україні. Хмельницький релігійної точки спершу не ставив, але з часом вона у нього шораз більше і більше виступає. Куліш припускає, що це Паїсій⁷⁸ переконав Хмельницького бути оборонцем віри. Безсумнівно і другі греки, що крутилися коло

⁷¹ КУЛИШЬ, *Истор.я возсоединенія...*, 2, 376-377. ТЕРНОВСКИЙ, АрхЮРЗ 1/5, 28.

⁷² *Возсоединение Украины с Россией*, Москва 1954, 1, 3-7, ч. 1-3 (26.2. 1620; 21.4. 1620).

⁷³ ТЕРНОВСКИЙ, АрхЮЗР 1/5, 27. КУЛИШЬ, *Отпаденіє...*, (1888) 2, 138.

⁷⁴ ХАРЛАМПОВИЧЪ, 27.

⁷⁵ ВЛАСОВСКИЙ, 2, 121.

⁷⁶ ХАРЛАМПОВИЧЪ, 28.

⁷⁷ ТЕРНОВСКИЙ, АрхЮЗР, 1/5, 66.

⁷⁸ КУЛИШЬ, *Отпаденіє...*, (1888) 4, 330.

Хмельницького, інспірували на бажання Москви, в інтересі якої було надати війнам Хмельницького характер не національний, а релігійний, бо це давало Москві претекст стати в обороні віри. У Переяславі ставиться на видному місці не справа волі України та її самобутності, а справа релігії. Коли москалі пішли з поміччю Хмельницькому по Переяславі, то все і всюди підкреслювали, що ідуть „визволяти православних”, ігноруючи політичні і культурні права українців і білорусів. При Хмельницьким не дуже видно української ієрархії, чи українського константинопільського духовенства. Ця відсутність була до тої міри, що митрополит Косів заявив в очі москалям, що він про Переяславську угоду не знав, коли ці прийшли до нього по Переяславі, щоб присягав на вірність московському цареві.⁷⁹

На Переяславі кінчиться грецька „поміч” Україні, бо Москві вони і політично не були більше потрібні. У Переяславі Москва нав'язала з українцями безпосередній політичний зв'язок, так як у 1620 р. релігійний, і греки пішли у відставку. Через залежність від Константинополя до 1686 р. греки деколи намагалися вмішатися і навіть накинути клятву на двох гетьманів, Брюховецького, за образу якогось грека і на Многогрішного на наказ султана. Коли турки дістали у свої руки Кам'янець Подільський, то греки, не питаючись Києва, назначили туди єпископа з титулом митрополита кам'янецьподільського і всієї Малої Росії. Росіянин історик Терновський дійшов до заключення, що греки стратили авторитет в Україні, бо „хоч письма Смотрицького (на Київським синоді при співучасті Борецького і Могили у 1628 р.) спалили, але скоро в Малоросії довжні були признати, що в його словах о патріярхах є доля правди... Арсеній Суханов описав Схід ще більше чорними красками, ще гірше, як Смотрицький”.

Завершенням грецької помочі для Москви у справі Київської Церкви і грецької дбайливості про Українську Церкву була продаж Київської митрополії московському патріярхові на змосковщення і знищення за 200 рублів і 120 соболів у 1686 р.

3. Українське духовенство

Третім чинником, що допоміг до возз'єднання, було українське духовенство все разом взяте, ієрархія, монахи та світський, білий клир. В напрямі на північ розпочали вони звертати свої очі майже зразу по знищенню Києва у 1240 р. Вже перший митрополит, українець, Кирило

⁷⁹ АктЮЗР, 10, 254, 389-390. *Возсоединение Украины...* 3, 478-482.

(1249-1281) перебував в більшості на півночі, хоч завдячував своєю номінацією на митрополита галицько-волинському князеві Данилові. Другий зряду митрополит українець Петро (1308-1326), не тільки перебував майже весь час на півночі, але ще й осів в Москві, там помер і там погодився бути похований.⁸⁰ Він, власне, зробив Москву фактично митрополитим осідком, хоч це не було ніде рішене. Слідуючі митрополити по нім усі пішли його слідом і жили у Москві та носили титул Києва і всієї Руси. Другий по Петрі, українець з походження, Олексій (1354-1378), син чернігівського боярина, допоміг зробити Москву політичним центром понад усі інші північні удільні князівства. Вдячні москвичі зробили обох українців великими святими Московської Церкви. Українська Римсько-уніятська Церква їх не почитає, хоч Москва проголосила їх святими ще перед Берестям. Українська Московсько-уніятська і Константинопільсько-уніятська Церкви їхню пам'ять святкують. Вшановують їх також обидві Українські Автокефальні Церкви, бо хоч автокефальні, однак придержують московський обряд, а з ним величають усіх московських святих.

З хвилиною переходу київських митрополитів на північ, а від митрополита Петра в сторону Москви, бо завдяки „грецькій вірі”, чи „православній” там жив їх митрополит, там вони мусіли полагоджувати усі свої важніші справи, бо греки з москалями до осібної митрополії не хотіли допустити.

У 1458 р. Рим дав для Києва, для українців і білорусів, осібно митрополита Григорія і зв'язок між українською і московською ієрархіями та духовенством завдяки Римові був на півтора сотки літ перерваний.⁸¹ Щойно в останній чверті ХУІ-го століття по програній з Польщею війні зачинає Москва відновлювати давні зв'язки з українським духовенством та нав'язувати нові з українськими братствами. Перша, що пішла до Москви, це була Печерська Лавра. Лавра у тім часі мала понад шістьдесят сіл і селищ та кілька міст,⁸² розкинутих по цілій Україні, і тисячі кріпаків, що для Лаври працювали. Помимо того у 1583 р. а потім у 1586 р. ходили киевопечерські монахи до Москви по гроші і вона дала Лаврі двісті п'ятьдесят рублів на „молитву” за помершого у 1584 р.⁸³ царя Івана Жорстокого. Лавра не

⁸⁰ ГОЛУБІНСКІЙ, 2/1, 134-143.

⁸¹ ХАРЛАМПОВИЧЬ, 6: По римським розділі митрополії у 1458 р. нема ні одного факту добровільних зносин полудневих єпископів з північними. Не шукали піддержки у Москві. Це саме що до міст. Це саме що до братств.

⁸² АрхЮЗР 1/1, 375-388, ч. 91: Опис рухомого і нерухомого майна Печерської Лаври з 24.4. 1593.

⁸³ ХАРЛАМПОВИЧЬ, 12-13.

була бідна, отже постає питання, по що ходила вона до Москви. Лавра дала „добрий” початок до „паломництв”, до жебрацьких паломництв українського духовенства до Москви по московські гроші. Москва давала щедро. Питання, чи даром?

Коли у 1592 р. їхала львівська братська делегація до Москви по московську „милостиню”, у тій делегації був світський, братський священник отець Михайло. Князь Острозький не був бідний. Він чомусь замість допомоги, волів дати вірчий лист до Москви. Острозький, видно, ці поїздки братств і духовенства до Москви по гроші підтримував. Незадовго потім, у 1593 р. аж сім кам'янецьподільських церков дістало допомогу з Москви.⁸⁴ Цікаво, що у Берестю у боротьбі проти унії з Римом перемогли ті, що тримали зносини з Москвою, а саме князь Острозький і львівське братство та Печерська Лавра. По смерті князя Острозького через якийсь час, були війни і клопоти в Москві, то зв'язки з нею послабли.

По заключенню між Москвою і Польщею Девлинського миру у 1618 р. провід у зв'язках з Москвою перебирає київське братство та київське духовенство. Це признає навіть червона Москва. В „Історії Києва” у 1960 р. пишуть: „У зміцненні зв'язків з Росією київське братство відіграло значну роль. Серед братчиків була поширена ідея вз'єднання України з Росією. Найвидатніші члени братства — П. Сагайдачний, І. Копинський, І. Борецький були ініціаторами і організаторами посольств у Росію (1620-1624), які сприяли розвиткові українсько-російських зв'язків. У зміцненні цих зв'язків важливу роль відіграли зносини київського духовенства з російським урядом і московським патріархатом”.⁸⁵ Харлампович твердить, що від 1620 р. по 1700 р., доки він просліджував, не було ні одного року, щоб не було по кілька, а то і по кільканадцять українських різних делегацій до Москви о грошеву „милостиню”⁸⁶ а між ними Печерська Лавра, найбагатший монастир в Україні. Ця грошева жебранина, ці „паломництва” по рублі, соболі та куниці розпочались масово за Конашевича. Отримували ввесь час „допомогу” до Хмельницького, продовжували за Хмельницького і по нім, за Мазепи, коли Україна не була так бідна та сам Мазепа не був скупий і щедро давав (з усіх гетьманів був правдоподібно найщедріший) на різні релігійні і культурні цілі. Їздили до Москви по „милостиню”, урядову милостиню, бо це було з московської царської казни, не тільки з

⁸⁴ Там же, 13.

⁸⁵ Історія Києва, Київ 1960, I, 158.

⁸⁶ ХАРЛАМПОВИЧЪ, 20; 80-81.

козацьких територій, ближчих до Москви, але і з далеких на той час місцевостей, як зі Львова, Почаєва, Крехова та Манявського Скиту. Виглядає, що не було монастиря, щоб не їздив до Москви „подивитися на пресвітле царське лице” і „зобачити царські очі” і дістати московські рублі, соболі і куниці. Що до виразів „подивитись на пресвітле царське лице” і „зобачити царські очі”, то їх уживали українські „паломництва” як рацію у проханнях про перепустку до Москви. Їздили до Москви на московський державний кошт, особливо монастирі, тай досить часто. Для приміру, Печерська Лавра їздила по „милостиню” до Москви, в 1628 р. за архимандрита Могили і хоч дістала дозвіл приїжджати що п'ять років, то не чекала свого терміну, а вже в 1630 р. знову була в Москві по гроші⁸⁷ і далі їздила при кожній нагоді. І так, коли їхала група монастирів поручена митрополитом Могилою у 1640 р. до Москви по соболі, куниці і рублі, то між ними була і Лавра. Їхала знова поручена митрополитом Могилою група українських монахів у 1646 р. просити у московського царя „допомоги” для своїх монастирів, та у тій жебрацькій групі були також монахи Печерської Лаври з проханням про „допомогу” для „бідної” Лаври.⁸⁸ Лавра, а з нею другі монастирі, Могилянська Колегія та українська ієрархія і духовенство їздили до царя безнастанно, щоб їм „бідним” Москва давала поміч. Вимога у Путивлі на пропущення до Москви була, щоб мали інтересні політичні вісти.⁸⁹ Їздили навіть за Мазепи і знову часто стрічається Печерська Лавра за архимандрицтва Варлаама Ясінського. Для приміру, Лавра жебрала у Москві у 1689 р.⁹⁰ У 1690 р. та 1691 рр. жебрала знову. Навіть у останньому опублікованому Харламповичем списку з 1700 р. між прошаками у Москві „о допомогі” є і Печерська Лавра.⁹¹

Треба признати щедрість Москви для „бідних малоросів”. Навіть як хтось часто їздив, то Москва не відпускала нікого з порожніми руками. Так для приміру, густинські монахи були у Москві „подивитися на „пресвітле царське лице” і „зобачити царські очі” у 1642, 1643, 1644, 1646 рр.⁹² за кожним разом не відійшли від московського царя з нічим. Беручи під увагу що густинський монастир уфундувала кривна Могили, Раїса, жінка не бідного князя Вишневецького, мама знаного князя

⁸⁷ Там же, 85-86.

⁸⁸ АктЮЗР 3, 27-29, ч. 18 (29.10. 1640). ХАРЛАМПОВИЧЪ, 88-90.

⁸⁹ ХАРЛАМПОВИЧЪ, 81.

⁹⁰ Там же, 359.

⁹¹ Там же, 365-366.

⁹² АктЮЗР 3, 86-89, ч. 93: Докладъ (травень 1646).

Яреми, то без сумніву забезпечила монастир відповідними маєтками.

Виринас ряд питань без відповіді. Одно з них, чому Москва давала українцям ці рублі, соболі та куниці? Друге з питань, де були українська шляхта і братства, а потім гетьмани і козацька старшина та козаки, як їх духовенство їздило до Москви і брало московські гроші? Це були московські державні гроші, бо у Москві усе було царське і державне. Третє з питань, чи ті рублі, соболі та куниці були дійсно потрібні? Четверте з основних питань, які наслідки мали для України для політичного, релігійного і культурного життя українського народу ті щедри московські рублі, соболі та куниці?

Українське римсько-уніятське духовенство і монастирі о поміч до Москви ніколи не зверталися. Хоч сам Рутський мав би бути московського походження. Це часто підносять українські москвофільські історики як закид проти нього, і він сам по закінченню в Римі, в грецькій колегії, своїх теологічних студій відвідав у 1605 р. Москву. Однак він як монах і архімандрит від 1608 р., як митрополит від 1613 р. та як реорганізатор українського монашества від 1617 р. тримався від Москви здалека і тримались здалека ним реорганізовані монахи, знані опісля в історії і по сей день під іменем Василян. Видко, він знав за добре Москву, чого не знали, чи не хотіли знати київські константинопільсько-уніятські митрополити і єпископи та українське константинопільське світське духовенство і монашество. Між жebraцькими проханьями о московську поміч не стрічається документу, де б Римсько-уніятська Церква та її духовенство зверталися до Москви о гроші. Не стрічаються рівнож ніякі документи, де б вони просили гроші польського короля.

Грек Теофан і козацький гетьман Конашевич та нововисвячений Теофаном митрополит Йов Борецький розпочали у 1620 р. новий період в українсько-московських зносинах. Це признають між іншими Харлампович і Куліш. Харлампович пише, що від 1620 р. в Москві і „уже підготовлялася почва до церковного і національного об'єднання” і що від того року зачало на Москву „керувати свої очі малоросійське духовенство” і в Москві „мало по мало зачали підготовляти підчинення Малоросії Москві”, бо зачали сходити „на малоросійській почві московські посіви... царська милостиня... обіцяла багатий урожай”.⁹³ Москва давала гроші і навіть Могилі давала, але „очевидно не даром”.⁹⁴ Митрополит Борецький був у дуже близьких зносинах з Москвою і „частіше чим хто інший нагадував цареві о його історичних правах на

Київ”.⁹⁵ В однім тільки 1626 р. він написав дев'ять різних листів до Москви.⁹⁶

Пантейлеймон Куліш розглядаючи час від Конашевича до Хмельницького, пише, що у Москві” на духовенстві построїли бояри весь план діяння по питанні возз'днання Малоросії”,⁹⁷ бо козаки не були певним елементом і „москаль це бачив з висоти свого Кремля”.⁹⁸ Тому „більше обдумана політика заставила Москву зайнятися малоросійською церквою”. Москва зайнялася і в цей спосіб „далековидні старання цих собирателів Руської Землі спасли будучність Малоросії”.⁹⁹ У московських плянах українські монахи відіграли особливо важну роллю, бо „монахи перші возвістили стремління малоросів до нового центру русского світу... монахи давали у Малоросії *православно русское направлєніє*”.¹⁰⁰ „Москву стали величати по монастирях як другий Єрусалим, а царя уподібнювали до біблійного прекрасного Йосифа. „Задача будучого возз'єднання Руської Землі була рішена”. У Москві зачали українців „допускати видіти пресвітлі царські очі, просителі були угошувані в Москві стравами з царського стола, скільки би їх не було”.¹⁰¹ Перебування Теофана в Україні мало вплив на дальші події, бо „іншим чоловіком став Сагайдачний після перебування в Києві єрусалимського патріярха”.¹⁰² Теофан „наклонив Сагайдачного разом з його товаришами до каюття... заставив принести плід достойний покаяння... в перших було не ходити на Москву”.¹⁰³ Тому що Куліш мав доступ до московських архівів, його думки і спостереження подано тут дослівно у знаках наведення. Вони були друковані по московськи за царської Росії і дивно, що московська цензура це перепустила, бо тут представлена плянова, консеквативна політика Москви, яка існувала далі за Куліша і по нині не змінилася. Куліш свідомо, чи несвідомо

⁹³ Там же, 27.

⁹⁶ ЭЙНГОРНЬ В. *О сношеніях малоросійскаго духовства*, 230.

⁹⁷ Там же, 3, 232-236.

⁹⁸ Там же, 3, 232-36.

⁹⁹ КУЛИШЪ. *Отпаденіє...* (1888)2, 136.

¹⁰⁰ Там же, (1889) 1, 337.

¹⁰¹ Там же, (1888) 2, 136-137. ПАШУТО В. Я., *Древнорусское наследіє*, Москва 1982, 208-209: „Царь Михаил сравнивался с библейским Йосифом прекрасным, который... как Йосиф позаботился о Веняmine... родом плоти и родом духа... юнейшая братья... организация посольств не была делом одного Борецкого или даже верушки православного духовенства... к нему имело непосредственное отношение и козачество”.

¹⁰² КУЛИШЪ, *ОТПАДЕНІЄ...*, 4,330.

¹⁰³ Там же, (1888) 2, 138.

⁹³ ХАРЛАМПОВИЧЪ, 20-27.

⁹⁴ Там же, 49.

представив, як українці були, і ще є, іграшкою в руках Москви.

Виглядає, що Теофан і Конашевич самі, чи на доручення Москви зробили добру прислугу для неї, як просунули у 1620 р. на київського константинопільського уніятського митрополита Йова Борецького. Борецький був ректором львівської братської школи у 1605 р. Це братство кілька літ перед Берестям зав'язало добрі „фінансові” зносини з Москвою і навіть зложило у Москві заяву про свою спільність з москалями. Як приїхав Борецький до Києва на першого ректора київської школи (1615-1619), то приніс зі собою львівське братське москвофільство. Бо тяжко повірити, щоб Теофан зробив з нього так скоро москвофіля. Його москвофільство з 1621 р. ясно виходить у його „Протестації”, де він заявляє, що українців в'яже з рускими „одна віра, одно Богослуження, одно походження, язик і обичай”.¹⁰⁴ А у листі до царя з 24 серпня 1624 р. називає його, як і монахи „біблійним Йосифом прекрасним” і просить, щоб старався про Венямина. Це інтерпретує навіть червона Москва як „перший призов боротьбу за освободження”.¹⁰⁵ Митрополит пригадував часто Москві, що Київ це „вотчина” московського царя¹⁰⁶ і взявав царя: „постався о Воняміні всієї Росії Самодержче” та підписався, що є „всегда раб”.¹⁰⁷ Тон як на митрополита Української Церкви, хоч константинопільсько-уніятської, але ще незалежної від Москви, виглядає занадто понижуючий і для гідності українського митрополита і для Української Церкви, яку він очолював: „рабское до лица земли поклонение и желаемое пречестую, стопу великих государей лобзаніе”.¹⁰⁸

Москва з возз'єднанням не спішилася. До Києва прийшла московська відповідь: „та думка у вас самих ще не утверждена”,¹⁰⁹ „ви ще не готові, нема єдинодумлія... та думка у вас самих ще не утверждена”.¹¹⁰ Куліш пояснює цю відповідь тим, що в Москві „чекали часу, коли царська спадщина прийде до них в руки без всяких з їх сторони старань... Царська Дума ніколи не допускала думки, щоби Мономахова Земля була в руках чужинців... (бо) ще Іван III в 1493 р. об'явив Польщі, що він правий господар всієї Руси... що Южна Русь є

¹⁰⁴ ПАШУТО, *Древнорусское наследие*, 203.

¹⁰⁵ Там же, 208.

¹⁰⁶ КУЛИШЬ, *Исторія воззєднання...*, 3, 206.

¹⁰⁷ *Воззєднання України с Россией. Документи и материалы*, Москва 1954, 1, 46-48, ч. 22.

¹⁰⁸ ХАРЛАМПОВИЧЬ, 80.

¹⁰⁹ КУЛИШЬ, *Исторія воззєднання...*, 3, 225.

¹¹⁰ ХАРЛАМПОВИЧЬ, 26.

його власність і що він буде її домагатися”.¹¹¹ Куліш переглядаючи документи, заключає, що новостворена ієрархія була „готова піддати Малоросію Москві... плід великої думки Івана III (1462-1505), відновленої (патріархом) Філаретом Романовим (1619-1633)”.¹¹²

Ейхгорн, історик того часу, подає, що Борецький по своїм листі з 24 серпня 1624 р. дістав триста рублів соболями та що далі писав свої листи політичного характеру” і цар не лишав митрополита без нагороди... Борецький був так відданий царю, що сина свого і племінника прислав на службу до царя”. Ейхгорн твердить, що завдяки Борецькому козаки, які ще не були ревні, у останні роки готові були вмерти заради Москви.¹¹³ Харлампович також згадує, що Борецький дістав від царя у 1624 р. двіста рублів соболями і що дав на службу до Москви свого молодшого сина Андрія і сина своєї сестри, Павла Княжицького. Потім служили у Москві два його сини другої сестри, Іван і Степан Боярські та оказували цареві політичні послуги, а рідна сестра митрополита заявила по його смерті, що „її брат Йов служив цареві вірно до самої смерті (+2.3.1631).¹¹³ Виринає здогад, що тут на „дій вірній службі цареві” і на тих московських соболях розбилися всякі спроби до поєднання і до якоїсь згоди, щоб „Русь не воювала з Руссю”, висувані митрополитом Рутським і римсько-уніятським єпископатом в часі митрополита Борецького.

Переглядаючи листи Борецького, червона Москва заключає, що митрополит Борецький „ясно давав до зрозуміння, що одинокою законною властію він уважає російських царів”.¹¹⁴ Харламповича заключає, що „Йов виступав... як ревний провідник... ідеї національного і церковного возз'єднання і як агент по виповненню політичних поручень московського уряду” і що в тім самім дусі поступав його наступник Ісає Копинський.¹¹⁵

Ісає Копинський, львівський братчик, висвячений Теофаном на перемиського єпископа, а потім по смерті Борецького вибраний на митрополита (1631-1633), також дуже скоро, як і Борецький, виступив як ярий москвофіль, бо вже у 1622 р. написав до царя, що всі монахи і козаки

¹¹¹ КУЛИШЬ, *Исторія воззєднання...* 3, 224.

¹¹² *Отпускіе...* (1888)2, 149.

¹¹³ ЭЙНГОРНЪ В., *О сношеніяхъ малороссійскаго духовенства съ Московскимъ правительствомъ въ царствованіе Алексія Михайловича*, у „Чтенія въ Императорскомъ обществѣ исторіи древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ”, (1893) 2, 19, нота 79. ХАРЛАМПОВИЧЬ, 26-27.

¹¹⁴ ПАШУТО, *Древнорусское наследие*, 211-212.

¹¹⁵ ХАРЛАМПОВИЧЬ, 27.

хочуть переселитися у московські сторони. Однак з Москви не було ніякої заохоти.¹¹⁶ У листі до патріярха того самого року називає його патріярхом Великої і Малої Росії.¹¹⁷ Ставши митрополитом 28 жовтня 1631 р. скоро, бо вже 31 грудня 1631 р. пише до царя і до патріярха про можливість „переселитися в державу російського царя”. Для тайних переговорів о тім післав у Москву густинського ігумена.¹¹⁸

Заключення Харламповича є, що „Теофанова ієрархія була головною носительницею ідеї возз'єднання”.¹¹⁹ Луцький єпископ Ісає Борискович післаний митрополитом Борецьким до Москви у 1624 р., заявив, що „у нас кріпка думка, ми всі... хочемо бути під царською рукою”.¹²⁰ Борискович був у Москві від серпня 1624 р. до березня 1625 р. на царськiм утриманню. Незабаром потім приїхав до Москви володимирський єпископ Курцевич і там став суздальським архієпископом.¹²¹

Виглядало б, що з усуненням митрополита Ісаї Копинського і зі вступленням на митрополичий престіл Петра Могили (1633-1647), а потім Сильвестра Косіва (1647-1657), жебрачі паломництва українського духовенства по московські гроші припиняться. Однак не припинилися, бо згадані митрополити хоч не були промосковські, в той же час не були антимосковські. Їждження до Москви по гроші вони не тільки стримали, але самі у царя жебрали, хоч не мусіли, бо вся Україна на схід від Збруча, майже вся Галичина і Волинь були за Могили і Косіва константинопільсько-уніятські як і монастирі. Польське право казало, що у чіих руках монастир чи єпархія, у тих руках був дохід, отже такі бідні не були, особливо за Могили і Косіва. З київських монастирів тільки видубицький деякий час перед Могилою належав до римсько-уніятських монахів і у тім часі не ходив по московські рублі, соболі та куниці, хоч всі інші київські монастирі, включно з Печерською Лаврою, їздили. Це що він колись належав до римських уніятів. константинопільські уніяти в проханнях до царя використовували, щоб дістати в Москві більшу царську „милостиню”. Це пише у 1640 р. до царя не хто інший як Могила, сам константинопільський уніят: „челом бюїймолю” о царську

¹¹⁶ КУЛИШЪ, *Исторія возсоединенія...* 3, 193-195.

¹¹⁷ ХАРЛАМПОВИЧЪ, 26.

¹¹⁸ Там же, 28.

¹¹⁹ Там же, 25.

¹²⁰ КУЛИШЪ, *Исторія возсоединенія...* 3, 229.

¹²¹ ХАРЛАМПОВИЧЪ, 34-38.

допомогу для київських монастирів: печерського, братського, николапустинного і видубицького. При видубицькiм додає: „от злочестивих супостатов нарицаємих уніятв запустінного и разоренного”.¹²²

Як тільки Могила став архімандритом Печерської Лаври у 1627 р., то вже 1628 р. вислав монахів Печерської Лаври з проханням про царську допомогу для „бідної” Лаври. Видко що просив часто, а не одноразово, бо дістав царську грамоту, що Печерська Лавра може приїжджати що п'ять літ. Могила однак не чекав п'ять літ і вже 1630 р. вислав знову киевопечерських монахів до московського царя по „допомогу”. Як став митрополитом, то поручав не тільки поодинокі монастирі, але і групі делегації, зібрані разом з різних монастирів, як для приміру у 1640 і 1646 рр., де із самого Києва з кількох монастирів були делегати, а між ними делегати з Печерської Лаври і братського монастиря,¹²³ який керував Могилянською Колегією. Сам митрополит Могила для себе особисто діставав з Москви царські „жалування”. Наприклад, у 1630 р. дістав сто рублів, у 1640 р. вісімдесят соболів вартістю сто п'ятьдесят рублів, а 1646 р. сімдесят рублів та соболів вартістю триста рублів.¹²⁴

Митрополит Косів також діставав з Москви „допомогу” і то за Хмельницького. Діставав і просив знову. У 1649 р. дістав з Москви сто рублів,¹²⁵ а в 1651 р. пише крайно жебрачий лист до царя, який не можливо пояснити, а ще менше виправдати: „і на мене умилосердися, на одєжду теплую пожалуй... щоб мені... (було) вчiм загрiтися в зимi”.¹²⁶ Даючи „допомогу”, само собою, представники Москви по заключенню Переяславської угоди прийшли до Косіва, щоб присягав на вірність московському цареві. По двох днях проволоки 19 січня 1654 р. „Митрополит і духовенство склали присягу, але присягаючи... за слізми світу не бачили”.¹²⁷

Виглядає, що митрополит Косів був наївною людиною, якщо він думав, що Москва дає рублі, соболі і куниці без ніякої цілі. Що за ту захланність на московські „допомоги” і „милостині” його самого,

¹²² АктЮЗР 3, 27-29, ч. 18 (29.10. 1640).

¹²³ ХАРЛАМПОВИЧЪ, 89-90.

¹²⁴ АктЮЗР 3, 335-336, ч. 267; Докладъ (серпень 1649), ХАРЛАМПОВИЧЪ, 49; 88; 90-91.

¹²⁵ АктЮЗР 3, 332-334. ЭЙНГОРН, *О зношеніяхъ...* (1893)2, 39.

¹²⁶ *Возсоединеніе Украины...* 23, 157-158.

¹²⁷ ДОРОШЕНКО Д., *Нарис історії України*, Мюнхен 1966, 2.35.

Борецького, Копинського, Могили, єпископів, монахів, світського духовенства і братств та за всі їхні „інформації” до Москви український нарід мусить тяжко заплатити. І заплатив — Переяславом та Полтавою, цілковитою руїною національного та релігійного життя, страшним голодом 1933 р. та й ще платить. Москва давала гроші і різні допомоги та милостині, але собі це потім сторицею відбрала і ще відбирає. Це історична *немезіс*. За дурноту кайзера заплатили німці, а за дурноту Гітлера і нацистів ще більше заплатили. Навіть московський історик Ейхгорн дуже делікатно про це пише, що даючи милостині, „Москва не все мала при тім *благодотворительні ціли*”.¹²⁸ Цього, на жаль, не бачило, чи не хотіло бачити українське духовенство. Не бачив, чи не хотів бачити і сам Могила, який ще як архімандрит Печерської Лаври у 1628 р. „молвився о *благостоянію* держави царя”,¹²⁹ а як у 1645 р. помер у Москві цар Михайл Теодорович, то сам Могила повідомив Москву, що „парастаси й сорокоусти во всіх наших кївських монастирях і церквах сотворихом. ізрядіє... (у Печерській Лаврі і у св. Софії) і в синодики вписав (царя і царицю) у вічну їх пам'ять і богомоліє і даже до днесь поминаніє в безкровних жертвах творити не перестаем”.¹³⁰ Молвився не тільки сам Могила. Густинські монахи пишуть до Москви, що на вістку о смерті царя відправили сорокоусти і до кінця життя будуть за нього молитися”,¹³¹ а у Києві у пустиннім святомиколаївським монастирі на вість о смерті „от старец даже до юних горького плачу и очеса наша слез неутолимих исполни и обитель нашу смути”. Новому цареві ці самі монахи бажують: „непобидимий самодержче... царствуй, о світозарная Россійская деннице”.¹³² Видубицькі монахи також пишуть, що у них на вістку о смерті царя був „гіркий плач і слези неутолімі”.¹³³ Не забудьмо, що це все діялося вісім літ до Переяслав'я в Україні, коли майже вся Україна була під Польщею. Ці відправи по українських церквах та монастирях за московським царем вказують, що Переяслав, Київський московсько-уніятський синод і Полтава були заздальгить добре приготовані. Ще в 1626 р. кївське братство, до якого Конашевич записав себе і все військо Запорозьке, в листі до московського царя по гроші на братську школу, закінчили лист: „вірніє раби”.¹³⁴ Чи ж це членство у братстві не було приготуванням до Полтави, коли сорок

тисяч українських козаків, „вірних рабів” станули по стороні московського царя і допомогли Москві стати європейською потугою. Це що Могила покійрно написав до царя у 1646 р.: „до лица земли челом ударяю”,¹³⁵ сповнилося дослівно по Полтаві.

Косів, без сумніву, знав листи Могили про поміч до Москви, а потім й сам їх писав. Тому важко зрозуміти його сльози при присязі, а ще тяжче зрозуміти його заяву, що він не знав про Переяслав. Хмельницький говорив про це з Москвою від 1648 р.¹³⁶ Переяславська угода не була ніякою таємницею, а Хмельницький майже у всіх своїх угодах з Польщею виступав як великий промотор Константинопільсько-уніятської Церкви, яку митрополит Косів (1647-1657) очолював. Якщо слова Косіва правдиві, то або Косів ігнорував Хмельницького, або Хмельницький Косіва. В обох випадках виринає питання, чи не за порадою греків у інтересі Москви Хмельницький висуває у своїх трактатах з Польщею майже ліквідацію антимосковської Київської Римсько-уніятської Церкви, що було особливо корисне для Москви. Цей купити Москва не могла, отже треба було її знищити українськими руками. Греки за Хмельницького вештались по Україні і крутились безнастанно коло Хмельницького і вони могли, як приятелі Москви, бути інспіраторами Хмельницького у його трактатах з Польщею і переговорах з Москвою. Що до возз'єднання та про це пише Полонська-Василенко, що „значну роль в справі союзу України з Москвою відіграло східне духовенство, вищі представники якого брали на себе посередництво між Богданом Хмельницьким і царем: Паїсій, патріарх Єрусалимський, що зустрів Хмельницького у Києві у 1648 році й вітав, як нового Мойсея; Йоасаф, митрополит Коринтський, що згинув під Берестечком у 1651 році; Гавриїл, митрополит Назаретський, що був у гетьмана після берестечської поразки”.¹³⁷ Крім вичислених Полонською-Василенко, крутились коло Хмельницького ще: Галактіон, митрополит Македонський,¹³⁸ грек старець Павло;¹³⁹ грек Кондрат Юрієв¹⁴⁰ та греки Ілля і Іван,¹⁴¹ які також інформували Москву та правдоподібно настроювали Хмельницького що до возз'єднання та знищення Київської Римсько-уніятської Церкви. Куліш припускає, що це був єрусалимський патріарх Паїсій, що перший піддав

¹²⁸ ЭЙНГОРНЪ, *О сношеніяхъ...*, (1893)2. 28.

¹²⁹ ХАРЛАМПОВИЧЪ, 49.

¹³⁰ АктЮЗР 3, 68, 70, ч. 66 (13.1. 1646).

¹³¹ Там же, 73-74, ч. 69 (27.1.1646).

¹³² Там же, 7, 1-73, ч. 68 (22.1. 1646).

¹³³ Там же, 75-77, ч. 71 (1.2. 1646).

¹³⁴ АрхЮЗР 1/6. 573, ч. 229. (17.1. 1626).

¹³⁵ АктЮЗР 3, 69, ч. 66 (13.1. 1646).

¹³⁶ ТЕРНОВСКІЙ, АрхЮЗР 1/5, 35.

¹³⁷ ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО Н., *Історія України*, Мюнхен 1976, 2.22.

¹³⁸ АктЮЗР 3, 340-341, ч. 273 (27.8. 1649).

¹³⁹ Там же, 450-453, ч. 319 (19.5. 1651).

¹⁴⁰ Там же, 3, 481-482, ч. 332 (липень 1652).

¹⁴¹ ТЕРНОВСКІЙ, АрхЮЗР, 1/5, 66.

Хмельницькому „думку у своїх наслідках возз'єднительську — об'явити себе оборонцем православної віри”, однак тому що розмови не були протоколовані, то „що говорив і робив серед козаків Паїсій, це осталося так точно невідомим, як і перебування Теофана в обох русских частях, в обоїх Росіях”.¹⁴² По Переяславі не видно греків коло козацьких гетьманів, бо, видно, не були вже вони більше Москві потрібні, тому що Москва своїм знаним способом нав'язала безпосередній добрий для неї зв'язок не так з гетьманами, як впрост з козацькою старшиною. Що до духовенства, то тут Москва не натрапила, крім мнимого опору Косіва, на жодний якийсь конкретний спротив. Раз духовенство тридцять чотири роки брало з Москви гроші, вона зовсім слушно уважала їх за своїх платних агентів і переводила присягу на вірність цареві, а тим самим Москві, по українських церквах і серед усіх українців: духовенства, козацької старшини, з яких деякі не присягали у Переяславі, бо не мали нагоди там бути, козаків міщан і селян. Москва використала для своїх політичних цілей релігію. Раз хтось присягнув то треба було при допомозі відданого українського духовенства допильновувати, щоб присяга була додержувана та щоб українці не були кривоприсяжниками. Косів, мабуть розумів справу, що це означає, бо він номінований польським королем присягнув був на вірність польському королеві і Польщі, отже ломив присягу і ставав кривоприсяжником, якби присягнув цареві без звільнення з попередньої присяги. Косів писав свої праці для українського народу по-польськи, отже культурно, і як його недавній зверхник Могила, політично, виглядає, був польонофілом. Передумавши чи передискутувавши, Косів по двох днях присягнув і вислав своє оточення до присяги. Услужливість цю Москва, своїм способом, винагородила. Косів і другі дістали „жалування”.¹⁴³ Москва осушила сльози грішми. За п'ять літ, у 1659 р. через призначення з Москви намісника і прийняття його українським духовенством без якої будь опозиції, частина Київської Церкви фактично перейшла при допомозі самих українських церковних достойників, Барановича і Филімоновича, під зверхність Москви. Хоч по смерті Косіва (1657) вибрано ще двох митрополитів, признаних Константинополем: Діонісія Балабана (1657-1663) і Йосифа Нелюбовича-Тукальського (1663-1675). Але в Києві від 1659 р. сиділи і рядили церквами на українських землях московські містоблюстителі, які самі проти волі митрополитів постаралися для себе призначення і

юрисдикцію з Москви: Лазар Баранович (1659-1661; 1670-1685) і Методій Максим Филімонович (1661-1668). Відносно Барановича, то він їздив до Москви ще перед 1648 р., отже знав Москву. По Переяславі він „перший з українських архієреїв” звернувся до Москви, щоб вона затвердила його на Чернігівській катедрі. У червні 1660 р. він вислав делегацію до Москви від себе і від архімандрита Печерської Лаври та від всього київського духовенства, щоб цар наказав духовним чинам обрати митрополита, який би був рукоположений московським чи константинопільським патріярхом.¹⁴⁴ З того видно досить ясно, що московські гроші зробили серед українського духовенства свою роботу. Москва однак не спішилася. На її думку, правдоподібно, справа ще не була належно підготована. До Москви приходили далі жebraцькі посольства про „допомогу” з обов'язковими при тім інформаціями про всі справи, що цікавили Москву. Отже вона знала усю ситуацію в Україні і вирішила ще трохи почекати на кращу нагоду і на кращі обставини, бо в Україні був митрополит Балабан, хоч і не сидів у Києві. З українського, національного і державного боку пропозиція Барановича, Гізеля та київського духовенства треба уважати національним злочином. Вони випереджували Москву у її плянах підпорядкувати Київську Церкву Москві усунувши при допомозі Москви правного митрополита Балабана, затвердженого константинопільським патріярхом. Не було ніякої церковної чи національної підстави до їх вчинку, ніякого виправдання.

У Москві, передумавши справу, вирішено заступити Барановича ніжинським протопопом Максимом Филімоновичем, якого висвячено в Москві під іменем Методія на мстиславського і могилівського єпископа, його післано в Україну „в характері московського політичного агента... Духovenство зустріло нового містоблюстителю більш-менш прихильно... особливо ж по його стороні були представники білого духовенства, з-посеред яких він, привівши з собою з Москви великі гроші і соболіну казну, вербував собі помішників і співробітників в політичній праці”.¹⁴⁵ Хоч Филімонович не був за те, щоб у Києві був митрополитом москалів, однак для Москви він „висказував вірнопідданчі чувства і патріотизм. За це діставав нераз дари від царя”. За свою давнішу роботу для Москви він дістав у 1655 р. в дарі від царя село Ушню з присілками і мельницями,¹⁴⁶ а у 1659 р. п'ятьсот рублів і п'ятьсот золотих червоних.¹⁴⁷ Щодо Барановича, то він

¹⁴² КУЛИШЪ, *Отпаденіє...*, (1888) 4, 330.

¹⁴³ ЭЙНГОРНЪ, *О сношеніяхъ...*, (1893) 2, 51-53.

¹⁴⁴ ВЛАСОВСЬКИЙ, 2, 310.

¹⁴⁵ Там же, 311-314.

¹⁴⁶ ЭЙНГОРНЪ, *О сношеніяхъ...*, (1893) 2, 108.

¹⁴⁷ ХАРЛАМПОВИЧЪ, 176-177; 182, нота 6, ВЛАСОВСЬКИЙ, 2, 309.

сам звернувся до царя дати йому управління Церкви в „Малоросії“, бо „Малоросія“ — *вотчина царя*“, у і скоро потім дістав назначення на містоблюстителя.¹⁴⁸

Коли йдеться про Київсько-московську релігійну унію та про підчинення Київської Церкви Москві, то не Москва і не Константинопіль її підчинили, а самі українці. Усі знали, що луцький єпископ князь Гедеон Четвертинський піде до Москви по свячення, якщо його виберуть. Його одноголосно вибрали, а як по виборі отверто заявив, що вибір приймає під умовою, що буде свячений у Москві,¹⁴⁹ то не скликали синоду, щоб вибрати іншого.

Духовенство беручи від 1620 р. московські гроші, вибрали, кого хотіла Москва і гетьман Іван Самойлович (1672-1687), сам попович і бувший студент Могилянської Колегії, який згори погодився і навіть допомагав підпорядкувати Київську Константинопільсько-уніятську Церкву Москві.¹⁵⁰ Тому що фактично цар був головою Московської Церкви, то Київський московсько-уніятський виборчий синод віддав Київську Церкву московському цареві, щоб нею керував. Правну сторінку до трансакції отці синоду залишили найспокойніше константинопільському патріярхові, хоч без сумніву знали, що як Москва попросить і підіпре своє прохання грішми, то патріярх на все погодиться.

І в дійсности, константинопільський патріярх Діонісій відступив Київську Церкву Москві, як за свою ласкаву згоду дістав сто двадцять соболів та двісті золотих червоних.¹⁵¹ Єрусалимський патріярх Доситей був спершу проти, але двіста золотих червоних допомогло і він „знайшов у правилах, що вільно“ це зробити. Цей єрусалимський патріярх ще наперед „радив московській владі... в українських монастирях настоятелями ставити росіян. Він писав також, щоб при наставленні єпископів в Україні київський митрополит зносився з Москвою, щоб московському собору докладав про важливі справи і сам був під Москвою — словом цілком підтримував стремління московського уряду“.¹⁵² Лист патріярха Доситея опублікований. Ніде досі не опубліковано про ради других двох єрусалимських патріярхів, які перед ним працювали для Москви в Україні, саме Теофана у 1620 р. і Паїсія у 1648 р. Про їх промосковські розмови не знаємо ні в Москві ні з козаками, але це, що сталося, виглядає, що було добре упряноване

¹⁴⁸ ВЛАСОВСЬКИЙ, 2, 325.

¹⁴⁹ ТЕРНОВСКИЙ, АрхЮРЗ, 1/5, 103.

¹⁵⁰ ХАРЛАМПОВИЧЪ, 215-231, ВЛАСОВСЬКИЙ 2, 335-341.

¹⁵¹ ТЕРНОВСКИЙ, АрхЮРЗ 1/5, 144-147.

¹⁵² ВЛАСОВСЬКИЙ, 2, 339-340.

Москвою, що скористалася їх діяльністю в Україні і що вони були московськими агентами. Теофан висвятив москофільську ієрархію, яка підготувала Переяслав і Київський московсько-уніятських синод, Паїсія з другими греками зробив з Хмельницького церковного діяча, константинопольсько-уніятського, що весь час по відвідинах Паїсія домагався від Польщі знищення, де міг і коли міг, римських уніятів. Це було на користь Москві і що опісля сама вона робила, коли знищила козаків, опанувавши наперед при їх допомозі Україну у Переяславі і під Полтавою.

Греків у єрусалимським патріярхаті було дуже мало (і тоді, і тепер). То вони, видко, не мали в Єрусалимі що робити і їздили до Москви по гроші, тим більше, що мусіли туркам платити, щоб втриматися при владі. А по дорозі робили московську роботу в Україні на інструкції Москви та з власної ревности, з вдячности до царя. Греки мали доступ до України і могли давати в Україні свобідно всякі ради на користь Москві та вказувати українцям дорогу до неї і скору московську „допомогу“. На українців діяли шумні титули майже паперових патріярхатів та патріярхальних різних синкелів та митрополитів. Москва це побачила і пляново використала. Шумні грецькі титули і московські гроші подіяли на українське вище і нижче духовенство, на монахів, на братства і на козаків. Переяслав пішов гладко і також гладко позбирали москалі по українських містах і селах присягу на вірність московському цареві. Не менш гладко перейшов Київський московсько-уніятський виборчий синод. Одноголосно перейшов милий Москві промосковський кандидат на київського митрополита, Гедеон Четвертинський, який без національної рації покидав константинопільського патріярха, якому присягав тому двадцять п'ять літ при свяченню на луцького єпископа. У Берестю греки і українці кидали клятву на Рагозу, а у Києві перейшло усе гладко не тільки без клятви на Четвертинського, але без якогось протесту проти нього. Московські рублі, куниці та соболі і всі угошування з царського стола українців і греків не пішли даремно. Головою делегації для обговорення в Москві був Теодосій Углицький, про якого Харлампович пише, що він „особливо був вірний Москві, маючи рідних на царській службі і у вірности утвердив Лазаря Барановича“. По єпископські свячення Лазареві Барановичеві до Чернігова, Теодосій Іглицький поїхав не до київського митрополита, а до московського патріярха у 1692 р. Того ж самого року він написав до Москви донос на митрополита Ясінського, що той „разоряє“ майно видубицького монастиря, але патріярх знайшов, що це наклеп.¹⁵³ Москва з подяки йому за промосковську

¹⁵³ ХАРЛАМПОВИЧЪ, 235-238.

роботу, зробила його чернігівським архієпископом, а опісля святим Московської Церкви і дала українцям 1896 р. , щоб до нього молилися.

Тридцять дві особи з духовенства між якими був також почаївський ігумен, і шляхти поїхало з Четвертинським на це, з українського національного пункту видження, сумне свято на перше в українській церковній історії ставлення українського київського митрополита московським патріархом. Московський уряд не жалував грошей. На сплату делегації було видано 1232 рублі, а по присязі на вірність московському патріархові, новопоставленому митрополитові Москва подарувала карету і шість карих коней.¹⁵⁴ Одиноке, на що здобулось українське духовенство на виборчій синоді, чи безпосередньо по нім, це була петиція до гетьмана з проханням, щоб він випросив певні права і привілеї для української Церкви і для київських митрополитів, між іншим, щоб митрополит міг носити хрестик на митрі.¹⁵⁵ Наївні не знали, чи не хотіли знати, що Москва не додержує обіцянок. Гетьман вставився. Патріарх не пообіцяв нічого. Царі майже на все погодились обіцянка лишилася тільки на папері, крім хрестика на митрі! Але носили той хрестик потім не українці, а росіяни, деякі з них україножери, як Антоній Храповицький, київський митрополит в кінці першої світової війни і за української незалежності у 1918-1919 рр.

Існування Київської митрополії, як одиниці, не було в інтересі Москви. Сумне однак, що її самі українці зліквідували і допомогли змосковщити, як підносить Харлампович: „обрусительній політиці сприяло розбиття малоросів”.¹⁵⁶ Перша що визволилася зпід залежності від київського митрополита, це була Печерська Лавра. По смерті архімандрита Гізеля (+1683) нововибраний архімандрит Варлаам Ясінський звернувся до Москви, по грамоту для поставлення, хоч Печерська Лавра була ще константинопільською ставропігією, а в 1687 р. звернувся до Москви, щоб Лавра була залежна тільки від московського патріарха, а не від Константинополя, ні від київського митрополита. Розуміється, на це прохання Москва радо погодилася і Печерська Лавра стала московською ставропігією. Перший, що поїхав до Москви на поставлення, був архімандрит Йоасаф Кроковський у 1697 р. в оточенні сорока восьми осіб. Ще перед Лаврою московську ставропігію одержав козацький межигірський монастир.¹⁵⁷ 30 березня 1688 р. звернувся до царської влади чернігівський архієпископ Лазар

Баранович з проханням прийняти його єпархію під безпосередню владу московського патріарха. Москва, видно, була тому дуже рада, бо вже 10 квітня 1688 р. „царським і боярським приговором чернігівська єпархія була вилучена з-під управління київського митрополита і зі складу тої ж митрополії та підпорядкувана безпосередно патріархії”.¹⁵⁸ По 1686 р. відпали досить скоро західно українські єпархії: Перемишль (1692), Львів (1700), Луцьк (1702). Вони небажали іти під Москву, а пішли на Захід під Рим. Були тоді під Польщею, то могли це зробити. У 1700 р. на території київської єпархії створено переяславську єпархію, але єпископ був тільки вікарієм митрополита і вже перший переяславський єпископ, козак. Захарій Корнилович в 1708 р. пробував відійти від Києва. Його наслідник, шляхтич, Кирило Шумлянський у 1716 р. пробував також залишити Київ і піти під Москву. Його ж наслідник Йоаким Струков у 1733 р. таки це осягнув і пішов під безпосередню залежність Святішого Синоду.¹⁵⁹ Що до Переяслава, то тут деякий час сама Москва з політичних мотивів стримувала ту велику ревність українських ієрархів піти впрост під Москву і звести Київську митрополію до одної тільки київської єпархії. Це й сталося у 1733 р., коли по відході Переяслава Київ став „рядовою єпархією” Московської Церкви.¹⁶⁰

Що духовенство не радо ішло під Москву, це можна припустити, бо воно ж знало про московський спосіб трактування духовенства, особливо світського. Вони чули, що у сусідній білгородській єпархії митрополит накладає данину на священників залежно від того, скільки є хат у парафії. Збирає данину з особливою жорстокістю, б'ючи священників, знявши з них наперед сорочку, що книги запроваджено московські і спів змінено на московський.¹⁶¹ Протесту однак, крім паперового, і то тільки листа до гетьмана з покірним проханням в справі прав і привілеїв, не зроблено, хоч по білгородській єпархії могли бачити, що їх чекає. Видко, Москва це все добре підготувала.

Не було також протесту, ні жодної реакції зі сторони решток шляхти, ні зі сторони братств, ні козаків. Це завважує навіть автокефальний історик Власовський, що „протесту проти підпорядкування Української Церкви Московському патріархові не було з боку світського елементу Церкви: ні від братств, ні від української православної шляхти, ні від козацької старшини”. Відповідь виглядає ця сама, що і до духовенства: Москва це все передумала і заздальгідь підготувала. Москва добре знала, що діється в Україні і хто що думає і

¹⁵⁴ ТЕРНОВСЬКИЙ, АрхЮЗР 1/5, 103; 121; 125. ВЛАСОВСЬКИЙ, 2, 336.

¹⁵⁵ ТЕРНОВСЬКИЙ, Арх 1/5, 124. ВЛАСОВСЬКИЙ, 2, 334-337.

¹⁵⁶ ХАРЛАМПОВИЧЪ, 497.

¹⁵⁷ ХАРЛАМПОВИЧЪ, 241-244. ВЛАСОВСЬКИЙ, 3, 15-18.

¹⁵⁸ ВЛАСОВСЬКИЙ, 3, 11.

¹⁵⁹ ХАРЛАМПОВИЧЪ, 498.

¹⁶⁰ ВЛАСОВСЬКИЙ, 3, 18-21.

¹⁶¹ ТЕРНОВСЬКИЙ, АрхЮЗР 1/5, 114-115.

відповідно до цього поступала та приготувляла відповідну загальну опінію. Коли взяли під увагу, що кожний хто йшов до Москви по „милостиню“, був перевірюваний царським воєводою у Путивлі — чи має які важливі вісти. Та коли мав, то тільки тоді пускали його далі і давали державні підводи до Москви, щоб міг „подивитися на пресвітле царське лице” і „зобачити царські очі”. Москва отже була про усе поінформована, бо ці українські жebraцькі посольства були рівночасно шпигунськими, що збирали потрібні Москві відомости і інформували про всіх і про все. А вертаючи, без сумніву, не без інструкцій чи вказівок, що вони мали б зробити, щоб скоро знова дістатися до Москви по нову „милостиню”. Між іншими Печерська Лавра так скоро і часто діставала перепустки на прощу до Москви за новими грішми, вказує, що Лавра мала для Москви інформації і добре виконувала наложені завдання. Повертаючи, ці паломництва робили, де треба, московську пропаганду. Вони ж їхали з Путивля до Москви і потім назад царськими підводами і в Москві перебували на царський кошт та діставали їжу з царського стола, а це все без сумніву зобов'язувало до чогось, окрім самих інформацій.

Осягнувши у Переяславі возз'єднання, яке Москва приготувляла від 1620 р., вона не спочила, а далі провадила свою роботу. І 1654 р. прийняла у себе у Москві цілий ряд українських жebraцьких інформативно-шпигунських посольств, які путивельський воєвода уважав достатньо корисними, щоб їх перепустити до Москви на державний кошт і на їжу з царського стола. По Переяславській угоді поїхали до Москви з проханням царських грошей делегації з українських монастирів: київського братського, що завідував Могилянською Колегією, з київського троїцького, з козацького терехтимирівського, з межигірського, з чернігівського ілинського, з батуринського, з густинського, з мгарського, з глухівського, з новгородсіверського, з гадяцького, з крехівського, а з білого духовенства був конотопський протопоп.¹⁶² Виглядало б, що Хмельницький того рода посольства з національного інтересу повинен би був стримати. Ці жebraцькі посольства з різними інформаціями не приносили Україні ні чести, ні користи. Інформації збирала Москва про Україну, а не Україна про Москву, а крім того хоча ніхто не знав, які інструкції давала Москва тим делегаціям, як вертали до дому, свідомо чи не свідомо, монастирі та церкви ставали московськими шпигунськими осередками та московськими пропагандивними центрами. Однак Хмельницький не стримав. Що гірше, між

¹⁶² ХАРЛАМПОВИЧЬ, 344.

документами опублікованими є лист Хмельницького з 20 квітня 1656 р., у яким він „зі всім військом просить всієї Великої і Малої і Білої Росії самодержця... вітчича і дідича”, щоб дав милостиню монахам Скитського монастиря, які ідуть до Москви і просять як прямі і вірні слуги царській дозвіл” оглядати пресвітле лице” його царського величства.¹⁶³ Є також опублікований інший його вірчий лист до московського царя з 9 березня 1657 р. для крехівського монастиря.¹⁶⁴ Що до Манявського скиту, то цей Манявський скит, виглядає, мав досить багато корисних Москві інформацій, бо був досить частим гостем у Москві, а крехівський також. Є згадка, що вже у 1628 р.¹⁶⁵ Манявський скит виправив жebraцьке посольство і що виправляв по милостиню ще у 1743 р.¹⁶⁶ Правдоподібно брали московські гроші ще за Австрії, доки Австрія цей релігійний і політичний московський форпост в Галичині не скасувала і Манявський скит не зліквідувала.

Осягнувши свою ціль і підпорядкувавши собі київську митрополію, Москва не спочила а давала рік за роком далі милостиню „українському бідному” — жebraцько-бідному духовенству, з „інформаціями”, ласому на московські гроші. Їздили по ті соболі і рублі на державний московський кошт, і на їжу з „царського стола” не одиниці, а по кілька разів з кожного монастиря, як висилано делегацію. Наприклад у 1689 р. і це вже по Київським московсько-уніятським синоді вислав у делегації монастир: батуринський (4 особи), глухівський (3), прилуцький (4), чернігівський елеський (Углицький-сьогодні московський святий), чернігівський борисоглібський (7), рихлівський (4), лубенський мгарський (4), київський братський (2), києвопечерський (4), київський михайлівський (2), київський кирилівський (5), київський межигірський (3), київський никольський (1), новомлинський (1), від митрополита (1), від львівського єпископа (4), з білого духовенства з Десятинної (2), з львівської богоявленської (1), з Вороніжа (1).¹⁶⁷ Слідуючого року знова іде ціла серія з „інформаціями”, розуміється, важними для Москви, бо інакше не перепустили б їх у Путивлі, щоб могли побачити „пресвітле царське лице”, та „подивитися на царські очі”. В тій злочасній для України серії, „бідних” — деяких з них шпигунів і агентів у монаших і священничих рясах є нові імена, але є і такі, що були у 1689 р. з якимись інформаціями, або з виповненими завданнями. Між тими, що були минулого року — є із самого Києва п'ять: києвопечерський,

¹⁶³ АрхЮЗР 1/10, 602-604, ч. 226.

¹⁶⁴ Там же, ст. 604, нота.

¹⁶⁵ ХАРЛАМПОВИЧЬ, 85.

¹⁶⁶ Там же, 839.

¹⁶⁷ Там же, 359.

києвобратський, києвомихайлівський, києвоникольський, і києвомежигірський, з Галичини: крехівський. Є і нові з козацьких важних центрів, як переяславський та ніжинський. Є і з Києва нові, що не мали минулого року нагоди та інформації, щоб удостоїтись „оглядати царське лице” та „подивитися на царські очі” — (це вислови уживані у їхніх проханнях, щоб бути допущеними до Москви), а саме: видубицький і троїцький. Між тими, що їздили до Москви по гроші, зустрічається видні, в добі Мазепи, імена, як Яворський, Кроковський, Дмитро Туптало, Углицький.¹⁶⁸ З них, наприклад, Яворський потім дістав дуже високу посаду в Москві, заступника московського патріарха. На тім високім пості проводив у 1708 р. клятту на Мазепу. Кроковський став київським митрополитом і проводив клятту Мазепи у Глухові, у присутності царя Патра І-шого і зібраної козацької старшини. Обидва кидали клятву цього самого дня і було це ще перед Переяславом. Вони ж не могли відмовитися, коли перед тим їздили „подивитися на царські очі”, дати інформації, а може і приобіцяти виконати якесь завдання та дістати допомогу.

Що до Углицького, то він пішов не до київського митрополита по єпископські свячення, а до московського патріарха і зістав „українським” святам Московської Церкви і в тім часі, коли усе українське було придушене, у 1896 р.

Провідник, якщо є добрим провідником, то роблячи якісь важливі рішення дивиться на кілька літ наперед, на десятки, а то й сотки літ, обчислює всі позитиви і негативні сторони, що з того вийде за кількадесять та навіть за кілька сот літ, якщо це якась важлива справа. Полтава була свого роду кінцевим актом, чи закінченням потягнень трьох гетьманів: Конашевича, Хмельницького і Самойловича. Що наступило по Полтаві, то вже було свого рода епілогом, чи консеквенцією Полтави. Конашевич зафігував Москві свої і козацькі послуги. Ці послуги дало козацтво Москві воз'єдинивши Україну з Москвою у Переяславі і поставивши сорок тисячну армію на поміч Москві під Полтавою. Він також допоміг до створення московфільської ієрархії у Києві, і зорганізування промосковської Церкви. Від перших днів свого існування уся Церква була московською агентурою, переорієнтувала українське духовенство, український нарід, а по часті і козаків на користь Москві. Так що і Переяслав, і Київський московсько-уніятський синод, і Полтава та клятту Мазепи по українських церквах перейшло і прийнялось спокійно. Хмельницький перепровадив у Переяславі „воз'єднання без ніякої ясної угоди на папері, присяг та

¹⁶⁸ Там же, 358-365.

дозволив москалям збирати присяги по Україні на вірність московському цареві без ніякої московської присяги. Наслідком Переяслава був Київський московсько-уніятський синод, а далі — Полтава. Самойлович з власних, егоїстичних причин допоміг Москві взяти Київську Константинопільсько-уніятську Церкву і підпорядкувати московському патріархові, а тим самим бодай частинно спричинив, що та Церква кляла Мазепу на спілку з росіянами. Полтава — це трагедія не тільки козацька і Московсько-уніятської Церкви, але це трагедія України і українського народу, коли 40000 тисяч стануло проти свого національного проводу — проти свого гетьмана Мазепи, а церковний провід кинув клятву на свого гетьмана, у великій мірі добродія, по українських церквах. Полтава — це погребіння українського релігійного та національного, самостійного думання та плянування його на сотки літ. По Полтаві вже не було самостійного, релігійного і національного життя, а клигання і скоре сходження зі сцени національного і релігійного самостійного життя і згублення своєї релігійної і національної ідентичності на понад двісті літ. Коли в часі першої світової війни упав царат, то московський чар, розпочатий всебічно у 1620 р., тривав далі ще у 1917 р. В Україні і тодішній український національний провід, наївний, вірив в доброту росіян, стратив цілий рік дорогого часу і золотої нагоди, не приготував оборони кордонів України. Треба було чекати аж на четвертий універсал, яким нарешті проголошено самостійність України. На оборону України при першій наступі росіян, пішла тільки горстка студентів, яких росіяни вистріляли і зайняли Київ. За трьох тижнів коло п'ять тисяч киян було застрілено. Честь крутянським героям. Добре, що хоч пару соток знайшлося серед українського народу, що не були отуманені різного рода московською пропагандою. По Крутах деяка частина українців національно прозріла, друга досить скоро зорганізувала промосковський „Український Уряд” та тарашанську дивізію, стопроцентово українську. Вона била безпощадно „петлюрівців” і „галичан”, здецидованих самостійників — римських уніятів, що перейшли у 1919 р. Збруч і пішли проти росіян разом з Армією Української Народної Республіки, зорганізованою, головно, Петлюрою. Їх було коло двадцять тисяч українців східних земель, опанованих колишньою царською, а потім червоною московською пропагандою. Що до релігійної сторінки, то тут справа ще далеко гірша, без виправдання, та навіть вияснення, крім національно-релігійного, пляново защеплюваного Москвою від 1620 р. По українських церквах за української влади духовенство кляло далі Мазепу, а українці це покійно, чи байдуже вислуховували. Коли, вже за большевиків, нарешті розпочато організувати Українську

Автокефальну Церкву, то не уділили єпископських свячень Василеві Липківському, вибраному на митрополита Української Автокефальної Церкви, бо єпископат в Україні і більшість українців трималися на далі, і ще тримаються, здається свідомо, юрисдикції Московської Автокефальної Церкви.

4-5. Четвертим чинником, що привів до Московської церковної унії і до політичного та релігійного возз'єднання України з Москвою, були Козаки, а п'ятим Могилянська Колегія. Представлення їх вимагає більшого місця, тому не включені у цій розвідці.

12. РИМСЬКА УНІЯ

Коли беремо під увагу Українську Римсько-уніятську Церкву, то виринає перш за все питання, чи це був добрий крок, чи було доцільно робити унію з Римом. Більшість ієрархії Київської Церкви вирішила, що унію з Римом треба зробити.

На це рішення мали вплив теологічні рації, що бажанням Христа було єдина Церква. Константинопільський патріарх Керуларій у 1054 р. розірвав церковну єдність. Об'єднання Церкви Христової греки у Флоренції відкинули. Владики Київської Церкви вирішили повернути до єдності без греків, Ставропігії та завелике втручання Константинополя у внутрішні справи Київської Церкви цю зміну від Константинополя до Риму до певної міри спричинили, чи прискорили. Це признають московські церковні історики. Владики мали цього досить, особливо львівський владика Балабан, який навіть був одним з ініціаторів унії з Римом. Але коли під впливом князя Острозького дійшло до якоїсь згоди між львівським братством і єпископом Балабаном, то Балабан від проримської групи відступив.

Побіч релігійних, чи спеціальних, церковних мотивів проримські владики мали на меті загальне добро Київської Церкви і українського народу у Польсько-литовській державі. Щоб боронити Київську Церкву і українців, треба було бути там де формувалися і ухвалювалися закони Польсько-литовської держави — у польським сенаті. Тому були поставлені домагання, як одне з умов до унії з Римом, і до польського короля і до папи про підтримку того, щоб Київська ієрархія мала місце у польсько-литовським сенаті, як це мали латинські єпископи. Другий пункт був, щоб українці, їх вірні, були ставлені на різні державні урядові посади на рівні з вірними Польської латинської Церкви, бо у Польсько-литовській державі було кілька законів, які застерігали промоції на різні державні уряди тільки для людей „латинської віри”, отже для поляків і латинських „литовців”. Цим самим правно люди „грецької віри” були виключені, хоч у практиці деколи „з королівської ласки” дехто з

„грецької віри” часом діставав призначення на високі посади. Наприклад, князь Острозький був призначений київським воєводою, а його син Олександр за життя тата волинським воєводою, але це було радше виїмком.

Можливо, що це було б осягнене, про що дбали владики, якби українці підтримали їх. Однак сталося інакше. Українці не підтримали свій Церковний Провід. Греки і грекофіли та москвофіли (львівське братство) намагалися розбити Берестейський синод і всі змагання ієрархії Київської Церкви завалити. Київська Церква на-унії з Римом не осягла нічого в Польсько-литовській державі, як і її духовенство та український нарід. Єпископів не допущено до сенату, хоч сам папа написав до короля і кільканадцять листів до різних тоді впливових польських єпископів і магнатів. Унія така, як її хотіли і поставили владики Київської Церкви, не була в інтересі поляків. Виглядало, що Берестейська унія впаде. З магнатів, з української шляхти та із зорганізованих у братствах міщан до унії не приступив майже ніхто. Українці підтримали греків, так як сто тринадцяти літ опісля під Полтавою у 1709 р. підтримали росіян, проти свого Проводу. Греки своїх „вірних” українців продали москалям у 1686 р., а вони своїх „вірних козаків” зліквідували зовсім у 1764 і 1775 роках.

Київська Церква, від Берестя Римсько-уніятська, затримала тяглість Українського Церковного Проводу і тяглість київського обряду, однак лишилася спершу тільки з горсткою духовенства і людей, бо українська шляхта, українське міщанство і велика більшість українського народу вирішила у Берестю підтримати Константинопіль так, як потім у Переяславі і під Полтавою Москву. Київська Римсько-уніятська Церква не позискала у Берестю, і безпосередньо по Берестю ні українських магнатів, ні української шляхти, ні українського міщанства, ні навіть українського селянства з різних причин. Польська шляхта і навіть польське латинське духовенство, з малими виїмками, пішло також з різних причин проти Київської Римсько-уніятської Церкви. Київська Римсько-уніятська Церква і Берестейська унія не були популярні серед українських сусідів: греків, поляків, і росіян, не були вони популярні і серед українського народу. Били її усі, і чужі і свої.

Що греки били Київську, Римсько-уніятську Церкву, це зрозуміло. Україна була їх митрополією і колонією. Вони тратили територіально і економічно, бо падали різні збірки серед українців на грецькі церковні потреби, а особливо на потреби константинопільського патріарха, який безнастанно мусів платити султанові, щоб втриматися на своїм троні. Деякі з них по два, три рази були усунені і вертали назад по сплаченню відповідної суми грошей. Тому усякі Никифори робили різні дії, щоб до Берестейської унії не допустити, а коли вона прийшла, старалися її

зліквідувати. В самім Берестю українці мали рівночасно два синоди, римсько-уніятський, зорганізований київським митрополитом і більшістю ієрархії та константинопільсько-уніятський, зорганізований греком Никифором, двома єпископами, князем Острозьким, українською шляхтою і братствами. Від самого початку розгорілася внутрішня боротьба проти унії з Римом і за затримання „статус кво”, тобто — влади константинопільського патріарха і греків над Київською Церквою. Греки тимчасово виграли, бо переважна більшість українців їх підтримала, однак по створенню промосковської Теофанівсько-Конашевичівської ієрархії Москва опанувала Київ і остаточно греки відпродали Київ в Москві у 1686 р.

Поляки спершу, виглядає, підтримували унію в надії, що вона стане помостом і переходом на латинство і на спольщення українського народу. Але дуже скоро побачили і зорієнтувалися, що унія не є помостом до релігійного і національного ренегацтва на їх користь, як це вони хотіли і як це безнастанно твердили українські константинопільські уніяти, а потім українські московські уніяти, включно з недавнім Львівським московсько-уніятським „собором” у 1946 р. Поляки скоро побачили, що унія зміцнює Українську Церкву, і що українська Римсько-уніятська Церква робить полякам неприємності в Римі, намагаючись при його допомозі заборонити полякам перетягати українських людей на латинський обряд і тим самим на польську національну основу. Перші зорієнтувались єзуїти, і де могли, там не допускали українських семінаристів до студій у краєвих і закордонних колегій. Виленську Руську Семінарію, зорганізовану папою Григорієм XIII, 1582 р. і на кошти Рима для виховання українських студентів, перемінили на латинську і шойно папа Венедикт XIV, по 170 літах, зорієнтувався у негіднім ділі та усунув латинників з тієї Руської Семінарії.¹⁶⁹ Польська ієрархія, зібрана на своїй синоді у Пйотркові 1622 р., поставила до Риму домагання скасувати Берестейську унію, а римських уніятів включити в латинський обряд. Коли митрополит Рутський отримав з Риму 1624 р. декрет з виразною заборороною перетягати українців на латинський обряд, польський король і польський уряд ту заборону не дозволили опублікувати як державний закон. Польська шляхта загально була проти унії і проти берестейських уніятів. Польська шляхта на українських землях не хотіла зрівняння українського духовенства з латинським і не хотіла мати будь якої

інтервенції з Римом і в'язання своїх рук у постійнім безправ'ю у відношенні до українців. У 1764 р. варшавський сейм на домагання польської шляхти на українських землях провів закон, не зважаючи на протести Риму, що польська шляхта має право робити дітей українських священників панщизняниками.¹⁷⁰ Це вони робили весь час з усім українським духовенством без огляду, з ким були в унії. За константинопільськими уніятами заступалися козаки, за московськими — росіяни, а щодо римських — Господь був високо, а Рим далеко...

Деякі поляки побачивши що росіяни використовують релігію українців, щоб вони йшли до Москви, почали поширювати унію у своїх цілях з політичних рацій, але рівночасно майже усі нищили цю Церкву, де тільки могли. Римсько-уніятська Церква від самого Берестя стала ясно проти польських намагань абсорбувати і ліквідувати її, або бути помостом для цього. Поляки видали в 1717 р. проєкт на знищення Руси,¹⁷¹ тієї Руси, яка в тім році була під Польщею майже вся римсько-уніятською.

Третя чужа сила, що била римсько-уніятську Церкву, були росіяни, і не тільки били, але безпощадно її нищили. Де вони сягнули, там її знищили, і запроваджували Московсько-уніятську Церкву. Їм щиросердечно допомагали українські московсько-уніятські діячі, такі, як Кониські, Мелкіседєки, Яворські, Семашки і Попелі. Два останні, то навернені на московську унію екс-римські уніяти, які розпочали свою діяльність з очищуванням київського обряду від латинських впливів, нищили взагалі київський обряд і запроваджували московський та скінчили релігійно і національно в Москві. Москва, третій Рим, не толерувала в себе інший релігій і уній крім з Московською Церквою і все та всюди нищила не тільки церковно-релігійну ідентичність, але і національну ідентичність інших народів. Цього не бачили, чи не хотіли і не хочуть бачити ті всі українці, які дивились та ще дивляться на римську унію через московські окуляри.

Що греки, поляки і росіяни били і б'ють римську унію, то б'ють її в їх релігійному, національному і державному інтересі. Питання є, в чий інтересі її били і б'ють українці, а били її українці від самого Берестя по сьогоднішний день. Вистачить взяти „Православний Вісник” від серпня 1981 р., виданий в Києві, та видруковані там промови української московсько-уніятської ієрархії з нагоди 35 ліття Львівського

¹⁶⁹ WELYKYJ A., *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, Romae 1954, 2, 129-132. BLAZEJOWSKYJ D., *Ukrainian and Armenian Pontificum Seminaries of Lviv (1665-1784)*, Rome 1975, 62-68.

¹⁷⁰ *Volumina Legum (1732-1782)*, Peterburg 1860, v. 7, f. 75 (1764). *O Popowiczach*.
¹⁷¹ WELYKYJ A., *Programma suppressionis ritus Rutheni*, у „Записки ЧСБВ” 7(1971), 249-257.

московсько-уніятського синоду. Від початку до кінця все там проти римських уніятів і про зворот римських уніятів до „прадідної батьківської віри” і до Московської Православної Церкви.

Били унію в Бересті і по Бересті, князь Острозький і українська шляхта. Тут треба звернути увагу, що він бив зі сином Янушем також козаків. Князь правдоподібно з короткозорости,¹⁷² а син, національний ренегат, поляк та латинник, краківський каштелян з вагомих причин. З високого патріотизму била римсько-уніятську Церкву українська „патріотична” шляхта, яка своїх дітей і онуків скандально слабо виховала в українській душі, включно з князем Острозьким. Обидва його сини ще за життя високо патріотичного тата перейшли на латинство і в польський табір, а третього, Олександра, що правдоподібно не мав часу „навернутися”, бо помер в 1603 р., перед татом (+ 1608), внучка князя Острозького, донька Олександра, витягнула кості з гробу тата і перехристила, а будинок Острозької Академії, яку князь-магнат, зі скупости чи з короткозорости не забезпечив постійним фондом передала єзуїтам.¹⁷³

З неменшим від шляхти патріотизмом і короткозорістю били римську унію українські патріотичні братства, заохочувані до цього і греками, і росіянами. Братствами, як союзниками дуже скоро зацікавилися ще перед Берестейською унією і Константинопіль, і Москва. Львівське братство, яке так відзначилось потім у боротьбі з римською унією, дістало ставропігію від греків і першого ректора своєї школи Арсенія, правдивого грека, але з Москви. Потім, у 1592 р., отже ще до Берестя, три делегати львівського братства: їх братський священник о. Михайло були у Москві — по гроші! Братства у великій мірі стримали поширення римської унії, але також у великій мірі причинились до Переяслав'я. Це признала навіть червона Москва і по другій світовій війні видала в себе працю про заслуги братств, для „соєднення”.¹⁷⁴

¹⁷² КУЛИШЬ, *Исторія возсоединенія... 1*, 268-273: Острозький „заключив з татарским ханом договір” проти козаків. Сам нищив за Дніпром єдиновірну сторону в той сам час, як у Острозі печаталася Біблія. Вломився в замок і насильно видав братаницю за свого приятеля Сангушка. При слюбі сам відповідав за братаницю. Там же, ст. 277-278: платив стольнику більше, як на школу і на друк книжок разом. Був київським воеводою, але за Київ зовсім не дбав. Київ був в опустинню, а київський замок у руїні.

¹⁷³ КУЛИШЬ, *Отпаденіє...* (1888)2, 173: Умираючи „не забезпечив якоюнебудь фундацією ні одного церковного братства, ні одної школи, ні одної друкарні, ні навіть ніякого дійсного ревнителя народної просвіти”.

¹⁷⁴ МЕДЫНСКИЙ Е. Н., *Братские школы Украины и Белоруссии в ХУІ-ХУІІ вв. и их роль в воссоединении Украины с Россией*, Москва 1954.

Били римських уніятів для „рятування” України й козаки. За це дістали заплату, гірку заплату і побачили руїну України, її національних стремлінь. Поставлена ними на ноги Константинопільсько-уніятська Церква в значній мірі причинилася до злуки України з Московією в 1654 р. і сама перейшла на унію з Московією в 1686 р. без української шляхти і братського та козацького протесту. Потім, коли Москва виклинала Мазепу, клятви ті проводили українські владики, що вирости в константинопільській унії, вихованки щедро підтримуваної козаками Могиланської колегії. Вона також била весь час римських уніятів спершу на спілку з братствами та козаками, а потім на спілку з росіянами, але не поставила жодного спротиву у політичній переході під Московію у 1654 р., а церковним в 1686 р. Кляттям на гетьмана Мазепу в Москві керував владика Степан Яворський, бувший префект Могиланської Колегії. В Глухові, того самого дня в присутності царя Петра I і українського та московського духовенства, і козацької старшини, що лишилися при Москві, кидав кляття на гетьмана митрополит Йоасаф Кроковський, бувший ректор Могиланської Академії. По Полтаві переможного Петра I урочисто вітав українець, префект Могиланської Академії Теофан Прокопович.¹⁷⁵ Це не було одноразово, клятву щороку в Неділю Православ'я в Києві та по Україні, по українських церквах повторювали ще за Центральної Ради в 1918 р., а на Волині під Польщею подекуди до другої світової війни, до 1939 р.

Українське константинопільське, а потім московсько-уніятське духовенство, українська шляхта, українські братства, козаки і гайдамаки бачили велику національну небезпеку в унії з далеким Римом і в тому, що поляки є тої самої віри. Але вони не бачили, чи не хотіли бачити, що Рим і поляки є різного обряду і що Москва є бльзкою, а близькі росіяни є не тільки тої самої віри, але і того самого грецького обряду і в тій самій церковно-слов'янській мові. Київська Константинопільсько-уніятська Церква і її вірні не хотіли згоди з другою віткою Київської Церкви — Римсько-уніятською, перейшли спокійно, без ніяких українських протестів на унію з Московією і під

¹⁷⁵ ЛОТОЦЬКИЙ О., *Справа правосильности анатемування гетьмана Мазепи*, у „Мазепа”, збірник, Варшава 1938, 2, 65, нота 9: „на ґрунті того угодицтва, що взагалі визначав тодішні церковні круги, в духовних колах розвинулись ніби якісь перегони що до оплюгавлення Мазепи. Обдарований свого часу милостями Мазепи Стефан Яворський пізніше не находить слів для його опоганення. Майбутній співробітник Петра Теофан Прокопович на оплюгавлені Мазепи робить собі кар'єру, — початком тої кар'єри була панегірична проповідь Теофана в присутності царя з приводу полтавської перемоги. Еп. Теофілакт Лопатинський за складену церковну службу з приводу полтавської баталії дістає підвищення службової платні з 200 до 300 р.

юрисдикцію московського патріарха. Хоча, здавалося, недавно так завзято боролися проти унії з Римом і нищили, де могли і коли могли, римських уніятів та Київську Римсько-уніятську Церкву. Де було українське духовенство, українська шляхта, її представник князь Гедеон Четвертинський, який добровільно пішов перший до Москви по митрополіччя свячення, де були братства, де були козаки? Чи були аж так ігнорантні, чи так наївні, чи так куплені московськими рублями, соболями і куніцями, що не могли, або не хотіли, бачити у цій національну небезпеку для України і її самобутності та для Київської Церкви? Москва потім досить скоро знищила Українську Київську Церкву, знищила усе українське, знищила козацтво, а Україну і українське релігійне життя змосковщила.

Останні з українців, що групово нищили і били Київську Римсько-уніятську Церкву та українців римських уніятів, це були у 1768 р. гайдамаки. З цієї ініціативи і в чий головний інтерес вони це робили і досить наглядно. Вони ж несли на прапорах портрети московської цариці Катерини II, цієї самої, що чотири роки тому, у 1764 р, скасувала гетьманат, а сім літ по гайдамаччині, у 1775 р. зруйнувала Січ. Виступ гайдамаччини з биттям українців, римських уніятів, підпорядковуючи їх Московській Церкві, був до певної міри епілогом Київської московської церковної унії з 1686 р. Вершком активності гайдамаччини була макабрична різанина українців, поляків і євреїв в Умані. Це також українська трагедія, бо вчинили її росіяни українськими московсько-уніятськими руками і то частинно під виглядом оборони „рідної“, „православної“ — московсько-уніятської віри в інтересі Московської Церкви. Мелхіседек, московсько-уніятський „місіонер“ ізза Дніпра, з московської займанщини, ігумен мотринського незнаного до гайдамаччини московсько-уніятського монастиря у польській займанщині. Він був, правдоподібно, присланим московським агентом та промотором гайдамаччини, яка не зробила українцям доброго імені у культурнім світі. Три роки перед різнею він їздив до Петербурга, був допущений, незваний ігумен незнаного монастиря у Польській державі, бачитися з всесильною царицею Катериною II і навіть правити у її присутності, дістати московську „допомогу“ і, що більше, ризи із царської ризниці для мотринського монастиря.¹⁷⁶ Гайдамаччину полякам допомогли потім зліквідувати росіяни, бо гайдамаки пішли, видно, далі, ніж росіяни могли допустити. Гонту видали росіяни

¹⁷⁶ АрхЮЗР I/3, 827-830, ч. 157, (8,10, 1767).

полякам, які з нього стягали шкіру, а Мелхіседек завансував на члена Київської московсько-уніятської консисторії, а потім на глухівського архімандрита.¹⁷⁷

Жінка Гонти мала б бути донькою українського римсько-уніятського священика. Якщо історія з різанням Гонтових дітей правдива, то Шевченко виніс на денне світло український макабризм і сумне свідoctво української національної незрілості. Хоч Гонту і всю гайдамацьку старшину росіяни — брати по вірі і обряді — запросивши „на гостину“ і, упоївши, зв'язали та видали латинникам полякам на смерть серед страшних мук. Помимо того росіяни осталися „братами“ і ніхто ніде не протестував проти цього, так як не протестував, коли українське духовенство щороку по українських церквах і навіть у св. Софії та Печерській Лаврі викликала Мазепу.

Оспорювана і поборювана греками, поляками і росіянами, а також великою частиною українців, що дивилися і ще дивляться на Рим і на українців римських уніятів та на Українську Римсько-уніятську Церкву через московські окуляри, Українська Римсько-уніятська Церква помимо всього була ще найбільш самостійна і найбільш українська. Вона затримала свою адміністраційну єдність і київський обряд та втримала українську ідентичність і була ще найменше „уніятською“. Прийняла, вправді, залежність від Риму, але не від поляків, своїх сусідів. Як були у ній поляки чи латинники з походження, що верталися до свого київського обряду, як митрополит Андрей Шептицький, вона їх абсорбувала. Вони переходили на київський обряд, ставали його членами і боронили Українську Церкву і українців перед перетяганням на латинський обряд і спольщенням, а тим самим боронили українців перед денационалізацією. Коли Київська Московсько-уніятська Церква запровадила у себе усе московське і потонула в московським „єдиновірним“ морі, то Римсько-уніятська продовжувала давний київський обряд. Хоч вправді впровадила деякі додатки з латинського обряду, то це не зробило його ні „польським“, ні латинським, так як не зробили його ні „польським“, ні латинським зміни і додатки впроваджені митрополитом Могилою, а тільки відрізняли від сусіднього московського. Замойський синод у 1720 р. санкціонував деякі додатки та зміни, що дехто впровадив під західним впливом на власну руку, а дещо змінив, додав, чи усунув. Була це децизія Київської Римсько-уніятської Церкви, її ієрархії та духовенства, а не щось накинене греками, росіянами чи поляками в чийсь національний

¹⁷⁷ Там же, 864, ч. 170; *Краткій формуляръ (2.6.1809)*.

інтересі. Замойський синод був національним синодом Київської Римсько-уніятської Церкви. Він, без сумніву, мав право так поступити, як уважав у данім часі за відповідне, не оглядаючись на нікого, на москалів — росіян, греків, чи їх сателітів. Сьогодні ці додатки з різних расій, у літургічних книгах виданих у Римі в часі другої світової війни, усунуто. Виготовляється в Римі канонічне право для Східних Церков унії з Римом, основане на східних джерелах канонічного права, яке буде обов'язувати Київську Римсько-уніятську Церкву, чи як її тепер часто називають Українську Католицьку Помісну Церкву. В очах росіян та обрядових москвофілів так звана „латинізація” була і ще є страшним національним гріхом. Але українські обрядові москвофіли мають почуття меншевартості, коли мавпували і мавпують усе, що грецьке і московське, та думають, що українці не мають права, чи здібности додати, чи змінити що — щонебудь з того, що видумали греки і росіяни, і що мають це тримати і триматися росіян, чи греків до страшного суду. Обряд це не догма, ні засушена мумія та й Христос не дав нікому якесь виключне право на творення обряду та на накидування другим Церквам, чи народам. Що до обряду, то тут повинна рішати ієрархія даної Церкви на своїх синодах і церковні національні синоди даної Церкви, чи народу.

Київська Римсько-уніятська Церква виробила свою індивідуальність рішуче відмінну від грецької московської та польської-латинської. Вона стала від Замойського синоду Українською Національною Церквою і тому може так б'ють різні московські і москвофільські науковці по Замойським синоді. Коли українці, римські уніяти, орієнтувалися не на Польщу, а на Рим і на Захід, а з Польсько-латинською Церквою боролися, то українці, константинопільські уніяти, а потім московські, орієнтувалися на Схід, на греків і росіян та їх релігійним, культурним і обрядовим та політичним центром стала поступово Москва і по нині ним є.

13. ЗАКІНЧЕННЯ

Сьогодні ми маємо українських церков 5: Римсько-уніятську, Московсько-уніятську, Константинопільсько-уніятську, Православну Автокефальну і Православну Соборноправну. Найчисленніша — це Московсько-уніятська. Хоч на рідних землях, але найменше вона українська. Константинопільсько-уніятська Церква, це тільки одна єпархія з осідком в Америці. Її вірні в більшості екс-римські уніяти, які в часі непорозумінь між двома війнами залишили Римсько-уніятську Церкву і перейшли на унію з Константинополем. Українські Автокефальна і Соборноправна Церкви мають свій початок по першій світовій війні. Знищені більшовиками, відновили своє існування під час

другої світової війни та по війні. Існують нині офіційно в діяспорі і, хоч помісні, однак не дістали визнання від Константинополя, ні від кого іншого, як рівнорядні і рівновартісні та на синоди Східних Церков не є запрошені. Літургічна мова їх є українська, але літургічні книги не київські, а московські в українській мові. Вірні їх в більшості екс-московські уніяти і церкви зберігають далі московський обряд. Обидві в стані розвитку і тільки час покаже, чи повернуться вони до київських літургічних книг і до київського обряду, чи Константинопіль буде уважати їх теж за православних і за гідних визнання та допустить їх до спільної богослужби у своїх церквах. Римсько-уніятська церква є на рідних землях у катакомбах, а вільна у вільнім світі. Має свої синоди, а патріярха, хоча на разі ще офіційно в Римі не визнали, але його визнання — це тільки питання часу а також політичної кон'юнктури.

З близьким святкуванням 1000-ліття хрещення Руси-України усі українські Церкви повинні цей Ювілей спільно разом відсвяткувати, бо всі вони походять від одного коріння, від хрещення за Володимира. Усі вони спільно повинні поставити пам'ятник єдності і цим спільним пам'ятником повинні бути спільні літургічні книги, спільний київський обряд, спільне канонічне право. В літургічних книгах українці повинні спільно поставити деякі нові відправи уложені українцями, а українських святих на місце грецьких та московських, залишивши хіба деякі важніші з грецьких. Коли греки не почитають наших святих, чому ми маємо почитати грецьких? Коли Москва нищить все українське, чому ж московські святи мають бути в українських літургічних книжках? У тисячоліття ми повинні відновити Київську Церкву з часів Володимира і завершити її тим, чим повинен бути Володимир — спільним Українським Київським Патріярхатом.

Дмитро Блажейовський

Видруковані праці – Published Works

De Polestate Metropolitaram Kioviensium in Clerum Regularem (1595 –1805). "Analecta OSBM", Opera No. 27. Rome 1973. 196 pages.

Ukrainian and Armenian Pontifical Seminaries of Lviv (1665–1784). "Analecta OSBM", Opera No. 29. Rome 1975. Short histories of metropolitan, diocesan and Basilian seminaries, of 9 pontifical colleges, extensive history of Lviv Pont. Seminary. xxvii + 280 pages.

Byzantine Kyivan Rite Metropolitanates, Eparchies and Exarchates: Nomenclature and Statistics. Ediciones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae, Opera N. 54, Sacrum Ucrainae Millenium, No. 1. Rome 1980. Extracts from Annuario Pontificio. Titles (1747–1980), statistics (1943–1980), from Official Catholic Directory (1914–1979), from Oriental Congregation (1932–1974), statistics of 6 Ukrainian religious communities for men, of 16 for women, some summaries of statistics, 2 diagrams and 3 maps. 171 pages.

Byzantine Kyivan Rite Students in Pontifical Colleges, and in Seminaries, Universities and Institutes of Central and Western Europe (1576–1983). "Analecta OSBM", Opera No. 43. Rome 1984. Historical sketches and lists of students for the priesthood for 29 colleges and seminaries, 5 Ukrainian religious communities for men, 12 universities and institutes, 5 Vienna seminaries and 2 Ukrainian universities. Lists of doctors with titles of their defended doctoral theses. Annotated lists of students, integrated alphabetical index. 366 pages.

Schematism of the Ukrainian Catholic Church: a Survey of the Church in Diaspora. "Analecta OSBM", Opera No. 45. Rome 1988. Historical data for 1,175 parishes and localities in Ukrainian diaspora, biographical information for 914 bishops, priests and deacons active in 1988, data for Ukrainian religious orders, Ukrainian Catholic education and organizations in diaspora. 2 diagrams, 19 maps, 24 illustrations and 2 alphabetical indexes. 1,318 pages.

Ukrainian Catholic Clergy in Diaspora (1751–1988): Annotated List of Priests Who Served Outside of Ukraine. Supplement to the General Schematism of the Ukrainian Catholic Church: a Survey of the Church in Diaspora. Alphabetical list of priests with biographical annotations, lists of Ukrainian parishes and pastoral centers in diaspora in 1987, of DP camps and localities of Ukrainian diaspora in Germany (1946–52) with statistics and map. Univ. Cath. Ucr. S. Clementis Papae, Opera N. 69, Sacrum Ucrainae Millenium, No.2. Rome 1988. 284 pages.

Hierarchy of the Kyivan Church (861–1990). A revised series of metropolitans and bishops, Catholic and Orthodox, with documented essential biographical information about each. 30 pages of chronological charts, 8 maps and an integrated alphabetical index. Ed. Univ. Cath. Ucr. S. Clementis Papae, Opera N. 72, Sacrum Ucrainae Millenium, No. 3. Rome 1990. 539 pages.

"Українські церковні унії: константинопільська, римська і московська". Відбитка із "Записок Наукового Товариства ім. Шевченка" 205 (1987), 67 pages. Documented observations.

Приготовляється до друку – In preparation

The Pontifical Ukrainian Minor Seminary of St. Josaphat in Rome (1951–1990). Annotated lists of students and teachers. Planned for publication in 1990.

Берестейська унія: причини, згода та українські користи, чужі та свої противники і недостача та брак у провідників і у народі українського релігійного, національного та державного думання.

Historical Schematism of Peremyśl Eparchy and Lemkivščyna, a Survey of Parishes and Clergy from 1828 until 1939, in two volumes.

"Українські релігійні вишивки. Взірці на вишивання ікон на хоругви і стіни. Збірки число 1 і 2 вичерпані, ч. 3 на вичерпанні. Приготовляється з різними взірцями нова, ч. 4

Друковані статті – Published Articles

"Ukrainian and Bielorrussian Students in the Pontificio Collegio Urbano de Prop. Fide (1627–1846)", in "Analecta OSBM" 9 (1974) pp. 202–222. Annotated list with archival sources for each student.

"Українські і білоруські студенти в Папській Грецькій Конегії в Римі" in "Богословія" 41 (1977) pp. 246–258. General summary and analysis.

"Ukrainian and Bielorrussian Students at the Pontifical Greek College of Rome (1576–1976)" in "Analecta OSBM" 10 (1979) pp. 132–192. Annotated list of with archival sources for each student.

"I Teatini ed i Pontifici Collegi Armeno ed Ucraino di Leopoli (1665–1784)", in "Regnum Dei (Collectanea Teatina)" 35 (1979) pp. 205–248.

"В 1000-ліття Хрищення Руси-України", in "Перший Мирянський Конгрес УКПО" (1982) pp. 73–87. Paper read at the Congress of the Ukrainian Patriarchal Lay Association of Great Britain.

"Науковий добірок Русько-Української Конегії св. Йосафата в Римі" in "Alma Mater", annual publication of the students of the Pontifical Seminary of St. Josaphat in Rome (1986) pp. 40–46. List of authors (former students) and their published works (1897–1986).

